

MARTYNO JANKAUS TEKSTAI IR KON- TEKSTAI JONO ŠLIŪPO KNYGOJE „LIETUVISZKIEJIE RASZTAI IR RASZTININKAI“

Domas Kaunas | Vilniaus universiteto Knygotyros
ir dokumentotyros institutas
Universiteto g. 3, LT-01513 Vilnius, Lietuva
El. paštas: domas.kaunas@kf.vu.lt

Daugiau kaip šimtmetį iš skaitytojų, kolekcininkų ir bibliofilų akiračio neišnykstanti Jono Šliūpo knyga *Lietuviszkiejie rasztai ir rasztininkai*¹ nemačiomis neapeita ir istoriografų, tačiau iki šiol giliau netirta ir neįvertinta. Gajausia tradicija ją skirti literatūros mokslui ir vadinti pirmąja lietuvių literatūros istorija. Ši įžvalga apibendrinta Vytauto Vanago ir paskelbta trijų Vytautų redaguotoje *Lietuvių literatūros enciklopedijoje*². Ji įprasminta keliais teiginiais: knyga teikė pakankamai išsamų ir konceptualų ikimaironinės lietuvių raštijos vaizdą, išklė reikšmingiausių vardus ir kūrinius, nors neišvengė statiškumo ir fragmentiškumo. Bendroji nuostata buvo įtvirtinta ir senosios lietuviškosios knygos bibliografų³. Jei žvilgtelėtume į kitų mokslų enciklopedijas, tai įsitikintume, kad istorikai linkę J. Šliūpą vadinti publicistu ir istoriku, knygotyrininkai – spaudos darbuotoju ir mokslo populiarintoju, žurnalistai – publicistu ir spaudos darbuotoju, o jo *Lietuviszkuosius rasztus ir rasztininkus* priimta laikyti publicistinio pobūdžio veikalu. Žurnalistikos istorikas Bronius Raguotis, remdamasis išėivijos periodinės spaudos pranešimais apie veikalo leidimo eigą, patikslino, kad knyga Tilžėje baigta spausdinti 1891 m. lapkritį, JAV lietuvius pasiekė gruodį⁴. Šių eilučių autorius išspausdinimo

1 ŠLIŪPAS, Jonas. *Lietuviszkieji rasztai ir rasztininkai*. Raszliszka peržvalga parengta Lietuvos mylėtojo [J. Šliūpo]. Tilžėje: Kasza Baltimorės M. D. L. M. [Otto von Mauderode'ės spaustuvė], 1890 [išėjo 1891]. 234 p.: portr. Tiražas [5000] egz. B. Raguočio teigimu (žr. toliau), įvelta klaida leidėjo pavadinimo santrumpoje M. D. L. M.: turi būti Md (tai Merilendo valstijos pavadinimo santrumpa), L. M. – Lietuvių mokslo [draugystė].

2 VANAGAS, Vytautas. Šliūpas Jonas. Iš *Lietuvių*

literatūros enciklopedija. Red. Vytautas Kubilius, Vytautas Rakauskas, Vytautas Vanagas. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001, p. 493.

3 *Lietuvos TSR bibliografija*, serija A: Knygos lietuvių kalba. T. 2: 1862–1904, kn. 2: R–Ž. Vilnius: Mintis, 1988, p. 145, įrašas 3311.

4 RAGUOTIS, Bronius. Kada išleisti „Lietuviszkieji raštai ir raštinkininkai“? *Naujos knygos*, 1978, nr. 1, p. 33–34. (Knygos istorija).

datą patikslino remdamasis Martyno Jankaus ir J. Šliūpo susirašinėjimu⁵, o lietuviškos knygos raidos istoriografiniuose bandymuose ir paskaitose studentams šį veikalą vertina kaip kultūrologinę raštijos ir spaudos istorijos apžvalgą, parašytą žurnalisto per prievartą plunksna. Taip teigti leidžia kitos mokslo krypties atstovo požiūris ir pažintis su knygos turiniu, duomenų šaltiniais ir teksto komponavimu, taip pat paties autoriaus pateiktas žanro apibūdinimas publikacijos paantraštėje: *Raszliszka peržvalga*. Remiantis šiais dėmenimis ir iš jų kylančiais argumentais *Lietuviszkuosius rasztus ir rasztininkus* tikslinga vadinti faktologine lietuvių raštijos kultūros ir spaudos istorijos apybraiža. Joje dominuoja bibliografiniai, biografiniai ir raštijos kūrinių publikacijų periodinėje spaudoje duomenys, o raštijos genezės periodizavimui panaudotas senųjų knygų prekybos katalogų sudarymo principas bibliografinius įrašus klasifikuoti pagal šimtmečius. Savaiame suprantama, kad raštijos, juolab literatūros brandos ir plėtotės procesas tokia tvarka nevyksta.

Knygos žanrą, pobūdį ir paskirtį taip pat galima tikslinti remiantis naudotų šaltinių ištekliais, jų kilme, kokybe ir kaupimo metodais. Daugumą jų atskleidė pats autorius. Knygos turinys, tekstų ir išnašų nuorodos liudija, kad XVI–XVIII amžių *lietuviszkosios raszliavos* būklė konspektiškai apibūdinta negausių bibliografinių rodyklių, presbiterologinių, senųjų vokiečių ir lenkų autorių mokslo veikalų ir mokslo periodikos publikacijų duomenų lakonišku apibendrinimu, XIX amžiaus – raštijos kūryboje pasireiškusių asmenų biografiniais eskizais. Pastariesiems duomenys imti iš naujųjų laikų lietuviškosios periodikos (ypač iš paties J. Šliūpo redaguotos „Auszros“ ir JAV leistų lietuviškų laikraščių), šiuolaikinių mokslininkų, dažniausiai filologų, darbų, asmeninio susirašinėjimo. Charakterizuojant kai kuriuos asmenis remtasi ir iš asmeninių pažinčių kilusia nuovoka. Taip pat teikta daug eiliuotų tekstų citatų, nes visuose XIX amžiaus tautiniuose sąjūdžiuose jai buvo skiriamas patriotinio ir agitacinio poveikio priemonės vaidmuo. Autorius neturėjo galimybių pateikti poezijos literatūrologinę analizę ir to nė nesiekė. Veikalo tikslas atskleistas pratarmėje: tautiečiai skatinami imtis intelektualinio, meninio, kultūros ir fizinio darbo, kuris leis *krauti plytelę prie plytelės į murą naujai pasigaunanczios lietuviszkosios kulturos!* (p. VI). Įvertindamas spaudos vaidmenį telkiant ir motyvuojant tautiečius siekti nurodyto tikslo, J. Šliūpas labai įžvalgiai knygos pabaigoje įdėjo ir lietuviškųjų periodinių leidinių apžvalgą „Keli žodžiai apie laikraszczius“ (p. 223–229). Tai būtų pirmasis išsamesnis lietuvių periodinės spaudos istoriografijos bandymas.

Praeities ir dabarties knygos skaitytojai neabejotinai dėmesį atkreipė į neproporcingai dideles Georgo Sauerweino, Andriaus Jono Vištelio, Jono Basanavičiaus ir Martyno Jankaus biogramas. Jų tekstas užima apie pusę knygos. Šių asmenų kaip centrinių figūrų išryškėjimas pirmiausia gali būti paaiškinamas numatomu jų poveikiu tautinio sąjūdžio gyvybingumui ir jo ateities įvykiams. Antra vertus,

negalima neįvertinti ir esminio šių biografijų rengimo metodo, nurodyto J. Šliūpo rašytoje pratarinėje: teikti *curriculum vitae* kaip medžiagą Lietuvos istorijai (p. VI). Taigi, autorius užsimena apie dabar vis dažniau *egodokumentais* vadinamų šaltinių panaudojimą, tačiau nutyli jų sukūrimo būdą ir įgijimo aplinkybes. Viena iš tokių dokumentų rūšių akivaizdi: tipologiniu požiūriu į *sąkytinę istoriją* panašūs laiškai. Kita buvo trečiuoju asmeniu rašytos *autobiografijos* arba *asmeniniai liudijimai*. Šios rūšies dokumentų naudojimą lėmė J. Šliūpo ir autorių asmeniniai ryšiai, tarpusavio pasitikėjimas, ambicijos ir susireikšminimo galimybė. Nevaržomo turinio ir apimties tekstai lengvino *Lietuviszkyjų rasztų ir rasztininkų* rengėjo užduotį, todėl greičiausiai jis jį pats skatino pasisakančiųjų atvirumą ir išsamumą.

Neabejotina, kad J. Šliūpas užduotį respondentams formulavo korespondavimo būdu. Greičiausiai svarbiausias reikalavimas buvo paisyti *Lietuviszkyjų rasztų ir rasztininkų* autoriaus siekiamybės, būsimos knygos turinio, asmens išskirtinumo ir pasiekimų masto. Tiesa, tokių, vadinkime, metodinių nurodymų nerasta, išskyrus numanomą M. Jankaus atvejį. Jo trečiuoju asmeniu rašytos autobiografijos gimimą liudija išlikę tekstų originalai Lietuvos mokslinių bibliotekų rankraščių skyriuose. Pirmasis buvo sukurtas ne vėliau kaip 1889 m. sausio 3 dieną⁶. Autobiografijos tekstas – keturi puslapiai laiškinio popieriaus, be antraštės, pabaigoje – prierasas dalykiniais reikalais ir Naujųjų metų linkėjimai. Naratyvą formuoja penki siužetai: 1) knygų publikavimas, 2) ryšiai su periodika, 3) visuomeninė ir politinė veikla, 4) kultūrinė veikla ir 5) persekiojimų našta. Prierasė M. Jankus teisinasi dėl *biographijos* glaustumo: rašymui stinga laiko. Ši detalė yra neabejotinas J. Šliūpo išankstinės užduoties egzistavimo įrodymas.

J. Šliūpas knygos dalyvių neskubino. Galbūt 1889 metų pradžioje rengimo darbus jis tik planavo arba buvo vos pradėjęs. Gavęs M. Jankaus tekstą jis paragino temą išplėtoti, galbūt teikė konsultacijų, kuriems dalykams skirti daugiau dėmesio. Tai patvirtintų papildytas autobiografijos tekstas⁷. Jis atkartoja visus minėtuosius siužetus, tačiau yra erdvesnis, žodingesnis, išplėtotas keliais asmenybės raiškos akcentais: lavinimasis, posūkis nuo religinės prie pasaulietinės, nuo liaudžiai skirtos vokiškosios nacionalistinės prie Lietuvos istorijos literatūros, tautinės savivokos stiprėjimo paskatos, viešosios veiklos siekių ir savarankiškumo didėjimas.

5 KAUNAS, Domas. *Iš lietuvių knygos istorijos*: Klaipėdos krašto lietuvių knyga iki 1919 metų. Vilnius: Mokslas, 1988, p. 131–132.

6 JANKUS, Martynas. [*Trečiuoju asmeniu rašyta autobiografija*. Bitėnai, 1889 01 03]. Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyrius, F 1–170, lap. 3–4.

7 JANKUS, Martynas. [*Trečiuoju asmeniu rašyta papildyta autobiografija*. Bitėnai, be datos]. Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyrius, F 1–170, lap. 1–2. – Rankraštis defektinis: trūksta pabaigos.

Nėra vienareikšmio atsakymo, ar su *Lietuvizskųjų rasztų ir rasztininkų* projektu buvo susijusi trečioji M. Jankaus autobiografija „As3 savo elgimuose dėl labo Lietuvystes nuo 1882.“⁸ Rankraščio antraštiniame lape gerai matyti, kad ties 1882 metais kaip antraštės tęsinys vėliau prirašyti 1891 metai. Jie veikiausiai patikslina autoriaus siekį aprėpti 1882–1891 metų laikotarpio gyvenimą ir veiklą, tačiau turinyje kalbama apie tarpsnį iki 1882 m. Neatsitiktinai ta pati data pakartota ir teksto pabaigoje. Autobiografija, priešingai nei ankstesnės dvi, rašyta pirmuoju asmeniu. Šiuo požiūriu ji kiek panašėja į atsiminimus. Sprendžiant iš autoriaus žodžių, jo siekis buvo palikti tikroviškus liudijimus *kaip buvo*, supažindinti su savo patyrimais, bet laikytis takto net tų asmenų atžvilgiu, kurie jam sukėlė nepatogumų ir nuoskaudų. Turinys pasižymi egocentriškumu. Kritiškai atsiliepiama apie tėvus, Bitėnų mokyklą, pabrėžiama skurdi namų buitis, ryžtas iš jos vaduotis, pasirinkimas dirbti tautos labui. Gyvastingai aprašytas tautinės savivokos lūžio momentas – Ragainės kunigo vokiečio priekaištas dėl abejonės vartoti gimtąją kalbą, raginimas pažinti savo tautos istorijos šaltinius. Ši teksto vieta primena jau žinomą A. J. Vištelio pamoką, kartą duotą J. Mikšui, ir jo ryžtingą sprendimą vaduotis iš tautinio abejingumo. Autobiografijoje užtinkama kai kurių iki tol nemintų ir niekur kitur vėliau neužfiksuotų gyvenimo epizodų (rašto pažinimas, Lietuvos istorijos literatūros paieška, priešastys, padėjusios išvengti kariuomenės tarnybos). Pasakojimas baigiamas Lietuvai skirtos G. Sauerweino patriotinės poezijos apoteoze ir įrašo teksto pabaigoje – *Mete 1882*. Ši data ir 1891 metų įrašas pirmajame puslapyje leidžia manyti, kad buvo numatomas ir autobiografijos tęsinys. Mums jo nepavyko rasti.

Akiratin patekęs tekstas „As3 savo elgimuose dėl labo Lietuvystes nuo 1882“ reikalautų atsakymo į klausimą, ar jis buvo skirtas J. Šliūpo knygai. Vieno atsakymo nėra. Spręsdami pagal rašymo laiką, atsakytume teigiamai. Knygos spausdinimui užtrukus iki 1891 m. pabaigos, galimybių papildyti M. Jankaus biografiją buvo. Jis pats šią aplinkybę gerai žinojo, nes J. Šliūpo įgaliojimu rūpinosi spaudos darbais. Teksto papildymui reikėjo tik knygos autoriaus palankumo ir įžvalgaus supratingumo.

Kas iš M. Jankaus pateiktų rankraštinųjų tekstų pateko į J. Šliūpo knygą? Atsakymą teikia rankraščių ir spausdintos biografijos puslapių palyginimas. Tai atlikus galima be išlygų teigti, kad *Lietuvizskuosiuose rasztuose ir rasztininkuose* įdėta biografija pavadinimu „Martynas Jankus“ (p. 195–206) yra anksčiau minėtų dviejų pirmųjų autobiografijų, rašytų trečiuoju asmeniu, pusiau laisvas perpasakojimas su keliais pažodiniiais intarpais ir keliais nedideliais papildymais (apie tėvą, nuopelnus „Auszrai“, bendradarbiavimą išeiviškoje periodikoje). Jis turi sąšaukų, tačiau netiesioginių, ir su pirmuoju asmeniu rašyta trečiaja autobiografija. J. Šliūpas

nenutolo nuo autorinio naratyvo siužetų. Jų nenukrypstanti gija eina per M. Jankaus žemiškosios būties, šviesos ir žinių ieškos, tautinės savivokos lauką, švietimo, kultūros ir politinio darbo barus. Jauno žmogaus palyginti plačios veiklos motyvaciją autorius atskleidžia įpindamas ir sustiprindamas kontekstą: teikdamas gana drastišką A. J. Vištelio laiško ištrauką apie M. Jankaus charakterį ir pats įspūdį švelnindamas prieštaravimu, Bitėnų gamtinės aplinkos ir Rambyno kalno legendinės istorijos įtakos asmenybės tapsmui prielaidomis, liaudies ir originalios poezijos skatinamuoju poveikiu. Nors knygos objektas yra *raszliava*, ji netapo nei M. Jankaus biografijos pamatu, nei apmatu. Kelios trumpos eilių citatos panaudotos tik kaip teksto detalės, o ilgoki laiškų nuorašai netgi perša mintį, kad M. Jankaus biografija knygon įdėta lyg ir per klaidą arba tik dėl J. Šliūpo palankumo asmeniui. Vis dėlto, atmetus perteklinius dalykus, bendruoju M. Jankaus asmenybės apibūdinimu galėtume siūlyti tokį enciklopedinį apibrėžimą: *spaudos darbuotojas, tautinio sąjūdžio ir visuomenės veikėjas*. Jo teisingumą patvirtina ir visas tolesnis M. Jankaus gyvenimo kelias.

Toliau skelbiamos visos trys autobiografijos ir jų pagrindu J. Šliūpo parengta M. Jankaus *curriculum vitae* žanro biografija. Tekstai padeda nustatyti knygos *Lietuvizskieje rasztai ir rasztininkai* turinio šaltinius ir darbo metodus. Jie taip pat leidžia priartėti prie veikalo pobūdžio ir paskirties apibrėžimo. Tekstai yra svarbus ne tik M. Jankaus, bet ir tautinio sąjūdžio, abiejų tautos dalių suartėjimo kelių ir būdų pažinimo šaltinis. Ši publikacija, ypač rankraščių, padės patikslinti M. Jankaus vėliau, daugiausia senatvėje, gausiai rašytų atsiminimų kokybę ir išliekamąją vertę.

Tekstai taip pat daug pasako apie autoriaus rašto kultūros kaitą ir tobulėjimą. Juose vyrauja mažlietuvių kalbos ir sakinio stilistika, tačiau matyti ir pastangos taikytis prie didžlietuvių leksikos. Sparčiai kito rašyba. Iš pradžių nuosekliai vartotos raidės *β, f, ū, w*, tačiau trečiojoje biografijoje jų atsisakyta, išliko tik *ž, s3* ir *ē*. Rašydamas M. Jankus ėmėsi atsargumo priemonių: tautinio sąjūdžio dalyvių, kuriems galėjo kilti persekiojimo pavojus, asmenvardžius dangstė jų kriptonimais (Viliaus Bruožio) ir slapyvardžiais (Mečislovo Davainio-Silvestraičio). Tai buvo išmoka iš bendradarbiavimo su Petru Vileišiu ir iš gyvenimiškos patirties.

8 *As3 savo elgimuose dėl labo Lietuvyستes nuo 1882.–91. i[1]s3 paties patyrimu užraszyta Bitenuose*

1891. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius, F 103–188, lap. 1–6.

TEKSTŲ PUBLIKACIJOS

[Trečiuoju asmeniu rašyta autobiografija
be pavadinimo]

Martynas Jankus gimies iš prastu mužiku 1858 mete Bitėnūs⁹, kur lanke tiktai prasta kaimo iškalą¹⁰, bet vėliaus per favę tykei tolyn mokinosi, idant pramokies galėtu sviete, arba kaip priešodis kad sako: „Tarp žmoniu buti žmogumi“, bet vienas ir kitas užtėmyjimas, jog lietuvininkai nyksta ir jog jūs baisei naikina atėjunai jį spirtinai prispyre rengtis ant kovos, kur jis pagal savo dinkszčžę ir kovojo. Jis dumojo, jog įvedimas vokiszku kariszku dainu į iszkalas didžiausei giminę gaisinas, nės užmirszta savo dainu, todėl jis nors menkai dainu te mokėdamas, kadangi jau to[j] szalij dainos abelnai iszsibaigusios buvo norėjo jas atgaivinti ir išdave 1882 m. vokiszkoms litaromis „Lietuviszkas ir seniausės Dainu knigeles“¹¹. Jankus mažu nežinojo apie Juszkos dainas, kad taip drasei favo dainas „seniausioms“ pavadino. Tūmi vienok pasidare pirmiaus jūkas, bet Jankaus procė nebuvo be naudos, nės szendien tame kraszte ir wokieczzei lietuviszškai dainūja ir tai tokes dainas, kurios Jankaus knigelės visai nesiranda; ifzdygo mat dainos kaip grybai. Isz vokiszkos germanizieravimo vietos ifzėjas vaikinas arba merge, linksmi fav užmirszta vokiszkuju kariszku dainu, bet fūkia fu favo priete[ll]koms ir prieteleis lietuviszka dainele. To Jankus nepasikakdino, bet norėjo išdavinėti mėnesini laikrasztį, kurs visus Lietuvius ant giminiszkumo kviesias. Taip jam besiderint fu drukoriu patyre¹², jog naujas laikrasztis ant mėnesio karta pasirodyses vardu „Auszra“, kurs tapses nekuriu auksztai mokintu ponu ifz Rygos ir ifz kitur ifzleidžiamas¹³. To dėl tai Jankus palaukti norėjo, idant paregėti jos veidą, jos nūmone, jos giminiszkumą ir „Auszros“ szviesę pažarą, ir kaip pirmas numeris pasirode¹⁴, pastojų Jankus jos draugu ir szelpėju iki beveik jos galo. Jankus podraug norėjo kelius kartus polytiszka partija Prusuose gruntavoti¹⁵, bet ifz priezasties baisiu trikdymu dar nei iki fziol ne[a]tsieko, bet turime lukesti jog jis ne[a]tleistinai ant to lauko dirbs iki jam tik karta seksis, dabar jau turi furinkies per pagalba keliu kitu garbingu draugu, kaip tai Voskos¹⁶ ir Penczuko¹⁷ gera szmota tam darbui pritarenczių vyru, kurie žada ir medegiszkais pagalbininkais buti, dieve jam tame darbe padek.

Jankus buvo vienas isz gruntavotuju draugystės „Byrutės“ ir jos narsiausiu globėju¹⁸, iki fzei dienai. Jis buvo ir tas kurs per pritarima Szlupo ir Voskos fukviete daugybes Lietuvininku ant gruntavojimo „Apszvietos ir mokslo draugystės“ Tilžėje¹⁹, kuri per gaiszinima svetimu ponu kaip tai kunigo Jurkszatžio²⁰ ir kitu negavo isigyventi. Jis ifzdave nekures knigeles, kaip tai „Mužikėli“²¹, „Žiemos vakaro adynėlė“²² ir „Sztukaunias dainas“²³. Jis favo rasztūse parode, jog jis tikras

9 Martynas Jankus gimė 1858 m. rugpjūčio 7 d., tėvai – Marike Kerpate (Kerpikė, Mare Kerpa, Marie Jankus, geb. Kerpa; 1821 06 08–1895 02 04) ir Martynas Jankus (Mertins Jankus; 1831 08 01–1915 01 02), abu evangelikai, gimę ir gyvenę Bitėnuose, susituokę Ragainės evangelikų liuteronų bažnyčioje 1853 m. vasario 18 d. Buvo ūkininkai (laukininkai), pripirkdami įgiję net 480 margų (apie 120 ha) žemės, bet šio turto dydžio parvirtinimo dokumentiniais šaltiniais nerasta. Daugiau žr.: KAUNAS, Domas. Martyno Jankaus leidybinė veikla ir vaidmuo kultūriniam ir politiniame sąjūdyje. *Knygotyra*, 2009, t. 52, p. 12–19.

10 *Iškala* – mokykla. M. Jankus pavartojo sąvoką iš Didžiosios Lietuvos spaudos. Mažajoje Lietuvoje XIX amžiuje buvo prigiję germanizmai: *šuilė, šuilokai, šuilknys* ir pan. Vėliau atsirado bendrinei kalbai artimesnių sąvokų: *mokslinycia, mokslavietė, mokytiniai* ir kt. Pagal Prūsijos švietimo įstatymą, mokyklos lankymas vaikams buvo privalomas iki 14 amžiaus metų. Jo nevykdantys tėvai buvo baudžiami pinigine baida. Apie M. Jankaus vaikystės laikų Bitėnų mokyklą ir mokytojus žinių nerasta. Galbūt M. Jankų mokė Endrikis Vendtas (Wendt; 1819–1896), Bitėnuose dirbęs gana ilgai (iki 1887 m.), kol dėl senatvės išėjo į pensiją ir išsikėlė į Traksėdžių kaimą šalia Šilokarčemos. Jis rašė lietuviškiems kalendoriams, parengė lietuvišką laišku rašymo vadovą *Gromatų Skarbnyczia* (Tilžė, 1890), į lietuvių kalbą išvertė pamokslų (rankraščiai knygomis paskelbti Tilžėje 1927 ir 1929 m.). Mažosios Lietuvos istoriografijoje E. Vendto asmenybė ir dalyvavimas lietuvių raštijoje vertinamas teigiamai.

11 *Lietuviškos ir senausios Dainu Knigeles išbleiftos* [sudarytos ir parengtos] nu M. Jankus. [15 liaudies dainų rinkinys. Yra ir orig.: Silvestro Valiūno „Ant krašto marės, Palangos mieste...“]. Tilfit: Druck und Verlag von Otto v. Mauderode, 1882. 36 p. Knyga išspausdinta gotikiniu raidynu 2000 egz. tiražu.

12 M. Jankus bendravo su netoli, kitapus Nemuno, Ragainėje veikusios mažos spaustuvės savininkais žydu J. Albanu ir lietuviu Kristupu Kybelka. Kompanionai 1880–1884 m. leido ir spausdino du Mažajai Lietuvai skirtus lietuviškus laikraščius gotikiniu raidynu, taip pat Didžiajai Lietuvai skirtas

knygas lotyniškuoju raidynu ir „Auszra“ (1883, nr. 1–5). Iš jų spaustuvę nupirko vokiečiai Julius Siebertas.

13 Iniciatyva ėjo iš Rygos lietuvių muzikos draugijos „Auszra“ narių, Maskvos ir Sankt Peterburgo studentų, aktyviai gyvenę Poznanės kunigaikštystėje legaliai gyvenę 1863 metų sukilimo dalyvis Orlineco miškininkas Andrius Jonas Vištelis-Višteļiauskas, Jonas Šliūpas ir Jonas Basanavičius, leidybą suorganizavo ir įgyvendino A. J. Vištelis, Prūsijos piliečiai Klaipėdos spaustuvininkas Martynas Šernius ir iš Tilžės gimnazijos pašalintas Virkytų ūkininko sūnus Jurgis Mikšas. Pastarasis, apsigyvenęs Ragainėje ir dirbdamas kompanionų J. Albano ir K. Kybelkos spaustuvėje, buvo atsakingasis redaktorius. Spaudos įstatymo reikalavimu periodinių leidinių redaktorių pareigas galėjo eiti tik Prūsijos piliečiai.

14 Pirmasis „Auszros“ numeris pažymėtas 1883 metų kovo mėnesio data, tačiau iš tikro pasirodė vėluodamas – balandį.

15 Pirmasis M. Jankaus bandymas įkurti politinę rinkimų į Prūsijos landtagą ir Vokietijos reichstagą organizaciją – *lietuviszkai konserwatywiszką partiją* – žinomas iš 1888 metų. Šiuo pretekstu jis paskelbė atsišaukimą *Meilingi Lietuwininkai!* ir pakvietė politinius šalininkus spalio 8 d. atvykti į partijos steigiamąjį susirinkimą Šaulių namo mažojoje svetainėje Klaipėdoje. Bandymas nepavyko. Daugiau pasiekta bendradarbiaujant su vyresnio amžiaus ir ekonomiškai tvirtais lietuvių visuomenės veikėjais Jonu Smalakiu ir Dovu Zauniumi. Jie 1890 m. įkūrė pirmąją Mažosios Lietuvos politinę organizaciją – *Lietuviszkos Konserwatyvų Draugystės Komitetą*, kitais metais M. Jankus buvo iškeltas Klaipėdos ir Šilokarčemos apskričių kandidatu rinkimuose į Vokietijos reichstagą, tačiau rinkimų nelaimėjo.

16 Nežinia kuris Voska minimas, nes nenurodytas vardas. Greičiausiai tai buvo Kristupas Voska (1861 12 21–1905 11 01). Kilęs iš Tilžės Stulbeikių priemiesčio, smulkus verslininkas, Tilžės lietuvių kultūros veikėjas. Kartu su M. Jankumi 1889 m. kovo 15 d. įsigijo mažą J. Sieberto spaustuvę

funus tėvynės kuriame nėra klastos. Paskiaus išleido „Garsa“ kursai per priespaudą valdžios ir per nepritekimo piningo dėl išzdavinėjimo turėjo favo gyvenimą paliauti²⁴. Jankus buvo pirmto rasžtininkas arba korespondentas „Niamuno Sargo“ kureme vienu ftraipsniu baisei nusiženge priešž žokana [!žokana] vokisžkos valdžio[s] ir tape dėl spaudos [žokano] peržengimo fu 4 nedėliomis kalėjimo koravotas²⁵. Kaip išzdavėjas „Garso“ ir už ji atsakas rėdytojas turėjo kožno numerio dėlei po Sztotsanwalту stoti²⁶. Tris kartus fkustas dėl žemės ifzdavimo, viena karta dėl ciecorystės ifzdavimo ir galiausei dėl žmonių vienos giminės priešž kita ant gvolto pakurstymą²⁷, bet dievas malonus, nės Jankus gana gerai pramoko atsiteitinti mokinamas kytraus tame dalyke pono Br.²⁸.

[*Prierašas:*] Gavau tavo gromatėlę kurioje reikalavai knigu, ir kures tav veikei fiusu, taipjau ir praszytus 30 markiu, ifz Istrucže dar negavau nei jokios žinios²⁹. „Balso“ iki 28 [numerio] gavau ir jį fzendie ifzsiuntinėju³⁰; popietu važiūju į Tilže dėl sudavadyjimo „Varpo“³¹.

Knigute „žmonių ligos“ nėra jau gaunama, nės ifzpirkta ir dar nēr atspausta³².

Daug labu dienu ant nauju metu tav ir Aglei³³.

Martynas Jankus.

Bitėnai 3. I. [18]89

PS. prisiuncziu ir mano biographije trumpai tik tepaspėju furaszyti, nės cžėso labai mažai.

Teksto šaltinis: Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyrius. F1–170, lap. 3–4.

[Trečiuoju asmeniu rašyta papildyta autobiografija be pavadinimo]

Jankus gimes Bitėnūse 7 d. rugpjucžio 1858. Ejo tiktai prasta kaimo ifzkalą lankyti ir tai tik žiemos laike³⁴. Vasaro budamas ukininko funumi turėjo buti pagelbėtoju prie ukio savo vargužiams tėvams. Jis visados viflab rufzczei apmišlydavo ifzko jį žmonės kartais labai [ifz]jūkdavo, jis tai vis fu noru toliaus dirbos dėl [*neperskaitomas žodis dėl ištrupėjusio lapo pakraščio*. – D. K.] favystės pasimokinimo, o kad prigimto kalbo, net[*neperskaitoma dalis žodžio*. – D. K.] kitokiu knigu, tai jis tiktai Byblyja fu dideliu uždabojumu fkaite ir ifz cžionai tikėjos pasemsias daugybes žiniu kurios jį ant didesnios žinios parves, kad jį kiti negalesia apsžaiptyti. Perskaities kelis kartus visa Byblyja, pradėjo suprasti jok cžionai ir gero kai pafakyata buvus kur vietos vifai viena priesz kitą liudyjo. To dėl ftropei tas vietas

Ragainėje, bet 1890 m. rugpjūtį iš kompanionų buvo išstumtas, jų santykiai pašlijo. Jankus taip pat galėjo minėti „Birutės“ draugijos narį Dovą Voską iš Stulbeikių, kuris greičiausiai uždėjo pinigus už K. Voską perkant spaustuvę.

17 Jerkmonas (Erdmonas) Penčiukas (1847 12 09–1896 04 11). Mokytojas, Mažosios Lietuvos tautinio sąjūdžio dalyvis, poetas, Lietuvių literatūros ir „Birutės“ draugijų Tilžėje narys. Tautinio sąjūdžio interesams atstovaujančiuose laikraščiuose paskelbė korespondencijų, poleminių straipsnių, lyrinių ir patriotinių eilėraščių, bendradarbiavo Jankaus leidiniuose, susirašinėjo ir bendravo su J. Basanavičiumi, Viliumi Kalvaičiu, Georgu Sauerveinu ir kitais. Dėl tautinio angažuotumo neturėjo valdžios pasitikėjimo, dažnai kilnojamas po įvairias kaimų mokyklas: mokytojavo Naudvariškiuose, Pakrokiuose, Kalninkuose, Šilinkuose, Būdupėnuose.

19 Pirmąją lietuvių kultūros ir švietimo draugiją „Birutė“ 1885 m. vasario 15 d. Tilžėje įkūrė M. Jankus, J. Mikšas, Ernestas Weyeris ir K. Voska. M. Jankus pirmininku buvo 1889–1892 m., daug prisidėjo prie draugijos bibliotekos ir muziejinio rinkinio gausinimo.

19 „Apšvietos ir mokslo draugystė“ – iš G. Sauerweino, J. Basanavičiaus ir J. Šliūpo diskusijos „Lietuviškoje Ceitungoje“ 1882 m. išrutuliuota idėja įsteigti lietuvių švietimo ir mokslo draugiją, veikiančią Mažojoje Lietuvoje. Daugiausia „Ausros“ redaktoriaus J. Šliūpo, gyvenusio M. Jankaus namuose Bitėnuose, iniciatyva 1884 m. sausio 11 d., šeštadienį, Tilžėje buvo sukviestas draugijos steigiamasis susirinkimas, bet jį sužlugdė oponentai. Pasinaudojus parengtais nuostatais, 1885 m. buvo įkurta „Birutė“.

20 Kristupas Jurksaitis (1852 08 15–1915 06 17). Karaliaučiaus universitete studijavo teologiją, evangelikų liuteronų kunigas, dėl konflikto su dvasine vyresnybe ilgą laiką nuo pareigų buvo nušalintas, dirbo „Tilžės Keleiviu“ redaktoriumi, priklausė Lietuvių literatūros draugijai Tilžėje. Parengė šios draugijos išleistą lietuvių tautosakos rinkinį (1898), vokiečių kalbos vadovėlį lietuviams (1900), lietuvių kalbos žodyną (neišleistas), keletą protestantinės raštijos knygų, tarp jų Jono Bretkūno *Postilės* sutrumpintą variantą. Lietuvių tautinio sąjūdžio nerėmė, kas galėjo kliudyti

1884 m. įkurti lietuvių švietimo ir mokslo draugiją.

21 *Muzikėlis*. Pirma laida. Tą kningutę broliams lietuviams parupino [parengė] Jankaus Martynas. J. S. K. [t. y. Jono Šliūpo] pratarinė (p. [3–4]). Ragainėje 1885 m. Kasza Jankaus Martyno. Spauda J. Syberio. [4], 74 p. Knyga išleista lotynišku raidynu 2000 egz. tiražu. Sudaryta iš neišplatinto *Lietuvizsko* „Ausros“ *kalendrius ant metų 1884* (1883) teksto, atmetus jos informacinę dalį ir pridėjus pratarinę bei Aleksandro Fromo-Gužučio pasakojimą „Velniamušis“.

22 *Žiemos wakaro adynėlė*. Broliams Lietuwininkams ant naudos ir pamokflo furašė [sudarė ir parengė] Janku Mertynas. [Dedikacija Viliui Kučiui (p. 3) ir pratarinė (p. 5–24)]. Tilžėje 1885. Kašta Janku Mertyno. Spauda Mikšu Jurgio Tilžėje. 139, [1] p. Knyga išspausdinta gotikiniu raidynu.

23 *Sztukaunos dainos*, nū žmoneli iš Kalnujo apigardės surinktos [sudarytos ir parengtos] M. Jankaus. Pirma laida. Ragainė. [M. Jankaus leid.]. J. Albano ir ko spaustuvė, 1883. 16 p. Knygelė išspausdinta lotyniškuoju raidynu 1000 egz. tiražu.

24 Jankus „Garsą“ redagavo ir leido 500 egz. tiražu nuo 1886 m. spalio 17 d. iki 1887 m. rugpjūčio 20 d., spausdino lotyniškuoju raidynu Tilžės spaustuvėse. Iš viso išleista 11 numerių. Bandyta užpildyti 1886 m. žlugusių laikraščių „Ausra“ ir „Niamuno Sargas“ nišą. Skelbtasi, kad informuos ir koordinuos pasaulio lietuvių judėjimą, tačiau tokios užduoties neįstengta vykdyti. Redaktoriui stigo žurnalistinio ir organizacinio patyrimo, laikraščiui – bendradarbių, prenumeratorių ir lėšų.

25 „Niamuno Sargas“ (1884–1886) – pirmasis Mažosios Lietuvos lietuvių tautinio sąjūdžio interesams atstovavęs laikraštis gotikiniu raidynu, pagal vaidmenį panašus į Didžiosios Lietuvos „Ausrą“, patyręs jos idėjinį poveikį ir laikęsis bendrinės kalbos normų. Leistas dviem etapais. Nuo 1884 m. rugsėjo 26 d. iki 1885 m. birželio 1 d. ėjo Ragainėje, leido ir spausdino J. Siebertas, redagavo J. Mikšas. Iš viso pasirodė 35 numeriai, bendra-

užtemyjes griebėsi prie kitu Mifzių³⁵ ir maldu³⁶ knygų, idant jes palyginti, bet cžion jam dar daug dyviniaus pasirode, nės cžion kartais buvo tas galima, kas Byblijo ftacžei fakyta, kad negalima. Tūjau ėmė jisai vokifziskas knygąs apie ypatifzkus kartais labai įstabius daiktus fkaityti, ifz ko jam vifas fvietas jau vifai kitoki pavyzdį gavo. Tam mėgdavo labai apie Lietuvininkus fkaityti, o norins vokiecžei viflab perkreiptai ir ant nužeminimo lietuvisžkos tam buvo parafzie, jis vis mokėjo naudoti priefztaravimus keldamas priefz kraugėrius križelninkus, vėliaus jis jau patirti gavo kaip dar ir fzendien vokiecžei priefz Lietuvininkus pasielge. Atsitiko po jo akiu, kad ant turgaus viena žmonike nemokanti vokifškai [buvo? – D. K.] apvokta nū nekurios miecženkos kure jį pr[ie? – D. K.] rankos nutvėrusi buvo, iki atėjo aukfzta ur[ėdininkas] ir ta vagilką tūmi tarpu ifzliūfavo, fakyd[amas]. (Ach plapern sie doch nicht litauisch ich kan das nicht verstehen, im übrigen haben sie da keine rechte lärm zu machen Litauern sind ja ale lügner und spiczbuben.) Ak tik ne plerpsėkit lietuvisžkai afz juk nieko neifzmanau, ifz vifo imant neturite teisybę cžion fzaukfumą daryt nės Lietuvininkai yra visi melagei ir klastorei. Tai girdėdamas labai pradėjo ant tokiu užpuldinėjimo pykti, bet kas buvo daryti, žmones to dėl fuvienyti ir priefz toke bjaurybę tiesos nuplefzimą stengtis kumszte, bet ką tai buvo daryti nei pats taip greitai nesumanę. Galiausei pastojęs ukininku ir ant savo paties ukio gyvendamas daro jų valnesnis buvo dėl darbo užstoti Lietuvininkus³⁷. Jis mate kaip vieni Lietuvininkai akis perverti ūlus krikszcžionis tūmi kas lietuvisžka naikina jog apmirszta lietuvisžku daineliu, o kiti vėl vokifzkoms dainoms pripilde lietuvisžka padanglę neturėdami nurafzytu ir atdrukavotu dainu, jis to dėl užrafše daines kurios gražei jo krafzte Lietuvininkiu dainūjamos buvo, pridejo dar keles fatyriškai futaisies ifz patyrimo favo kaimynstos, kuręs taip jau žmonės labai fkaite ir dainavo³⁸. Toliaus jis fkaitydamas lietuvisžkus laikrafzcžius pradėjo dėl ju negiminifzkumo ant tu pykti ir norėjo patsai favo kašta ifzleisti ant mėnesio karta lietuvisžka ir tiktai giminifzką laikrafztį, kurs trusis fuvienyt [že]maitį broluką fu lietuviu ir liuterona taikins fu katiliku dėl giminės ir kalbos isžlai[kymo], kas žinoma negalėjo ant karštu pėdu įvykti, bet keliems mėnesiams persitraukus ir rafztus dėl laikrafzcžio fugatavyjus nukelivies į Ragaine pas pamiflytaji drukoriu Kibelką³⁹ patyre, kad nekurie aukfzti mokinti Lietuvininkai ifš Rygos, Moskavos ir kitur žada laikrafztelį ifšleisinti, kurio rėdystę užsiimsias koksai Jurgis Mikszas⁴⁰. Tokia naujiena patyries apsistuoja fu ifzleidimu laikrafzcžio ir norėjo palaukti iki kol tas mokitas laikrafztis kaip vėliaus patyre, „Auszra“ vardu ifzeisias, jei rafiaš ją fenūse rubūse ir dar kam verta tai prifidėsiąs prie to kaip draugas ir ftengsias kiek galėdamas jos buvį prasaldinti. Pirmasis numeris jau pasirode ir musu Jankus nulindo flapta viena numerį nusipirko perfkaities prakalba ir „atminimą“ bei „Lietuvisžkoji kalba“ tylei prasijūkęs vėl skaite „Toli už Dauguvos kraszta Lietuvos

darbiavo abiejų tautos dalių autoriai. Daug rašė M. Jankus. Jis buvo nubaustas keturių savaičių daboklės ir sumokėti 300 markių ne už publikaciją „Niamuno Sargė“, bet už straipsnį „Mūsų sūdžios“, įdėtą J. Mikšo parengtame vienkartiname kalendoriuje „*Niamuno Sargė*“ *Lietuviškos Kalendros ant metu 1885* (Ragainė: Spauftuwė J. Sieberto, [1884]). Autorius kritikavo Viekšilės teisėjus vokiečius, prastai atliekančius savo pareigas ir paniekiamai pravardžiuojančius čionykščius žmones *dummer Litauer*, tai yra *paiki lietuviai*. Antru etapu (1885 12 21–1886 06 24) „Niamuno Sargė“ redagavo, leido ir spausdino savo spaustuovę Tilžėje įkūręs J. Mikšas.

26 *Sztotsanwalts* (germanizmas; vok. *Staat-sanwalt*) – prokuroras.

27 Kartą Jankus „Garsė“ rašė, kad tardymai buvo įgavę persekiojimo formą, ir nurodė tokius skaičius: žandarai 1885 m. jo apklausos protokolą pildė 4, 1886 m. – 3, iki 1887 m. vidurvasario – 1 kartą. (Žr.: JANKUS, Martynas. Ant žinios. *Garsas*, (Tilžė), 1887, liepos 20, nr. 7, p. 3.)

28 Vilius Bruožis (1843 05 17–1909 07 06). Gimė Ragainės aps. Gaistaudų kaimo ūkininko šeimoje, baigė Tilžės gimnaziją, Karaliaučiaus universitete studijavo mediciną, dirbo gydytoju kariuomenėje per Prūsijos–Prancūzijos 1870–1871 m. karą, Prūsų Yluvoje, Drezdene, Berlyne, nuo 1885 m. Tilžėje. Dėl originalių gydymo būdų sulaukė labai didelio populiarumo. Aktyviai dalyvavo Mažosios Lietuvos tautiniame sąjūdyje, buvo „Birutės“ draugijos pirmininkas (1885–1887), palaikė suartėjimą ir bendradarbiavo su Didžiosios Lietuvos lietuviais, rėmė draudžiamosios spaudos lotyniškuoju raidynu leidimą ir knygnešius, 1892–1898 m. buvo „Varpo“ leidimo komiteto išdininkas. Artimus ryšius palaikė su M. Jankumi. Persekiotas vokiečių valdžios, diskredituotas konkuruojančių gydytojų ir melagingai apkaltintas, 1888 m. ir 1898–1899 m. po keletą mėnesių laikytas Alenburgo psichiatrijos ligoninėje, jam uždrausta verstis gydytojo praktika ir paskirta globa, kuri dėl visuomenės pasipiktinimo buvo atšaukta.

29 *ifz Istrucze dar negavau nei jokios žinios*: minimas Įsruties (vok. Insterburg) miestas – apskrities administracijos ir teismų centras, stambus pramonės ir transporto mazgas. Iš ano meto žiniasklaidos

nustatyta, kad su juo ryšių turėjo tokie Mažosios Lietuvos veikėjai kaip V. Bruožis ir G. Sauerweinas, tačiau šiuo atveju M. Jankaus laiško užuominos tapatinti su konkrečia asmenybe duomenų nepakanka. Įsrutyje lankydavosi ir pats M. Jankus.

30 J. Šliūpo leistas ir redaguotas laikraštis „Lietuwiszkkasis balsas“ (Niujorkas, 1885–1889). Palaikydamas artimus ryšius su leidinio įsteigėju, M. Jankus jame bendradarbiavo ir rūpinosi platinimu Mažojoje ir Didžiojoje Lietuvoje.

31 M. Jankus, įkalbėtas Bitėnuose 1888 m. rudenį apsilankiusio Vinco Kudirkos ir Roko Šliūpo, sutiko imtis nuo 1889 metų pradžios pradedamo leisti „Varpo“ administravimo, reklamos ir platinimo organizavimo, pasirašinėti atsakomuoju redaktoriumi. Iš pradžių laikraštis spausdintas E. Weyerio Tilžėje, nuo 1889 metų 4-ojo numerio – kompanionų M. Jankaus ir K. Voskos spaustuovėje Ragainėje.

32 *Svarbiausios žmonių ligos*. Petro Nėrio [Petro Vileišio]. Tilžė: J. Mikšo lėšos ir spaustuovė, 1886. 64 p. Kitos knygos laidos išėjo 1899 ir 1906 metais.

33 Aglė, Eglė – iš bajorų šeimos kilusios J. Šliūpo žmonos Liudvikos (pagal kitus šaltinius – Liudmilos) Malinauskaitės-Šliūpienės (1864 02 14–1928 04 07) slapyvardis. Kartu su vyru parengė elementorių *Abėcėla ir taip mokintuvė dėl vaikų* (Tilžė: J. Mikšo lėšos ir spaustuovė, 1886), rašė „Auszrai“. Buvo pažįstama su M. Jankumi. Prieš emigruodama į JAV, 1885 m. jį susitiko Tilžėje.

34 Žr. 9 ir 10 išnašas.

35 *Mifzių knygų* – evangelikų liuteronų pamokslų literatūra. Jos Mažojoje Lietuvoje išleista labai daug. Populiariausias leidinys buvo fundamentalios apimties Dovydo Ploniaus parengtas įvairių autorių kalendorinių pamokslų rinkinys *Mišių Knygos. Tai yra Išguldimas ewangeliškių Mišios žodžių per czėlą Metą, ant wifū Nedelės Dienū ir didziųjų Szwenczių, kaip ir kelos ant kitu šwencziamu Dienu. Ir kas Tiesa, ne iš wienū knygū yra imtos, bet iš keliū, butent daugiaufey iš Jono Oranto Mišių Knygu, Augusto Ermano Franko,*

Smalėnu žemę užgavo Pietuse Jūdmarės fziaurėje Baltmarės Lietuva. Ir didei plati buvo Lietuva daug ana aprubežėvo žemiu ágijo. Žmonės laimingi buvo turtingi niekur nebuvo vergiju“.

Vėl kitsai rafztas „apie Daukanta“ taip jam fzirdį užgavo, klausės patsai favę: jau buvo mokintu rafztininku kurie norėjo favo gentei gerą parnefzti, bet jie tape viengentifzku garbės kaimynu prasudyti ir nuvarginti nežine kokios priežasties dėlei. Kits rafztas apie fenovės Lietuvos pilis taipjau jį perludyjo, jog tai rafztas prie kurio verta prifidėti ir jį drauge fu kitais Lietuvos mylėtojais iszleisti⁴¹. Nuėjies kitu atvėjo pas pona Mikfzą fu anūm pasipažinies pasikvieta ana pas favę apsi-steliavo „Auszrą“ ant vifu metu ir meilei mylėjo tą taip garbu pona Mikfzą, per jį patyre dar jam nekurius nežinomus daiktus. Dabar prifidėjo užtai rupinti fu vifa fyla, idant jų daugiaus prieteliu pridraugavoti, kas ifz dalies nelabai didelį pasise-kimą turėjo, nės prusūse žmones pripratie buvo tiktai tokį laikraszų fkaityti, kur-sai gotiszkomis arba gudifzkomis litaroms fpausdintas ir tokios tai priežasties dėlei krates prusiszkei Lietuvininkai „Auszros“.

Bet jis patemyjės buvo, kad žemaicziūse bei Lietuvo kožnas ukininkas fkaito kalendoriu ant tam pritinkancžio arba kožno meto; dumodamas tūmi galėšias arcžiaus prie Lietuviu prieiti negu laikraszčių. Taipgi patyries, jog ponas Wytu-rys⁴² apie toki darba jau užmanymą davies buvo buk ir patsai žadas prisidėti arba kiaur ifzleisti, Jankus nuėjo pėszcžias to dalyko dėlei fu ponu Wyturiu pasirokūti idant ne abudu viena ir tą pati darbą dirbtu, fu kuriūm fulygo kalendorius tokio ir tokio didumo tokios ir tokios mislies, taip buvo darbas kaip sakant jau pradėtas. Jankus pargryžes ifz žemaitijos ftaczei nūėjo pas Kibelką bei Mikszą ir tenai fu anais fulygo kalendoriu keturiu nedėliu laike prigatavyti ir atspaudinti. Mikszas tur vesti korekturą bei sudavadyti kalendarifzkąją dalį pagal astronomiszkas Nor-mal kalendras⁴³. Taipgi vedės dalykai įmanytinai gerai, tik fu drukoreis atsirado klampyne, jie pirmiaus neteko popieros, paskui truko jiems kalendriniu [*teksto tęsinio nerasta*. – D. K.]

Teksto šaltinis: Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyrius. F1–170, lap. 1–2.

Dr. M. Luteriaus *Mišių Knygu ir dar keliu Kuni-gu, pėrstatytos ir wienas Knygas sudėtos nū Dowido Plonaus Ašenberkije, ir Prusū žemėje gyvenantiems Lietuwinkams Raštais [...] išspausos*. Ši knyga 1826–1912 m. Klaipėdoje ir Tilžėje buvo išleista 12 kartų. Jos egzempliorių turėjo kiekvienai namai ir buvo garsiai skaitoma (dažniausiai vyresnio šeimos nario, paprastai tėvo) visai šeimai sekmdadieniai susėdus prie vieno stalo.

36 *Maldų knygos* – protestantų tikybos lietuvių (taip pat ir latvių) šeimose buvo labai paplitusi vokiečio, Žemutinės Saksonijos Liuneburgo (Lüneburg) miesto vyskupo Johanno Arndto (1555–1621) maldaknygė *Rojaus Darželis pilnas krikščioniškū Wiežlybyszčių*. Ją į lietuvių kalbą greičiausiai išvertė iš Nidos kilęs buvęs žvejys, vėliau kaimo mokytojas Kristijonas Endrikis Mertikaitis. Knyga nuo 1807 iki 1911 m. Bitėnuose, Karaliaučiuje, Klaipėdoje, Priekulėje ir Tilžėje išspausdinta 22 kartus.

37 M. Jankus sodybą ir žemę paveldėjo iš tėvų, pagal nuosavybės dydį laikytinas vidutinioku. Kartą jis spaudoje paminėjo: *Turiu 21 hektarą 51 arą ir kelis meterius lauko čion pat Bitėnuose ir užsimu laukininkyste*. (Žr.: JANKUS, Martynas. Ant žinios. *Garsas*, (Tilžė), 1887, liepos 20, nr. 7, p. 3.)

38 Žr. 11 ir 23 išnašą.

39 Kristupas Kybelka, Kibelka (prieš 1850–po 1888) – Mažosios Lietuvos spaudos darbuotojas ir liberaliosios orientacijos visuomenės veikėjas. Spaus-tuvininko profesiją įgijo F. Schroederio spaus-tuvėje Priekulėje, dirbo Christopho Posto spaus-tuvėje Tilžėje, 1880–1884 m. kartu su J. Albanu turėjo spaus-tuvę Ragainėje. Joje išspausdino Didžiąjai Lietuvai skirtų keletą knygų ir pirmuosius penkis „Auszros“ numerius (1883), Mažajai Lietuvai skirtą Klaipėdos mokytojo Adomo Einaro redaguojamą laikraštį „Keleiwis“ ir paties K. Kybelkos redaguojamą „Lietuwiską polytišką Laikraštį“ (1884). Dėl liberaliųjų idėjų propagavimo Ragainės burmistrui pareikalavus kiekvieną numerį versti į vokiečių kalbą, K. Kybelka laikraštį perkėlė į Karaliaučių ir 1885 m. pabaigoje pavadino „Žiūronu“. Leidimą sustabdė 1886 m. Labai aktyviai dalyvavo 1884 metų rinkimų į Vokietijos reichstagą vokiečių liberalų partijos agitacijos kampanijoje, keliavo po Mažąją Lietuvą

sakydamas kalbas. Susirašinėjo su J. Basanavičiumi, A. J. Višteliu, Eduardu Volteriu Sankt Peterburge. Gyvenimas ir likimas po 1888 m. nežinomas.

40 Jurgis Mikšas (1862? 03 18–1903 05 01) – vienas žymiausių Mažosios Lietuvos tautinio sąjūdžio veikėjų, suartėjimo su Didžiąja Lietuva šalininkas. Kilęs iš Virkytų, mokėsi Tilžės gimnazijoje, iš jos pašalintas. Vienas iš „Birutės“ draugijos steigėjų ir pirmasis pirmininkas. J. Albano ir K. Kybelkos spaus-tuvėje Ragainėje įgijo poligrafinko profesiją, redagavo „Auszrą“ ir „Niamuno Sargą“, parengė (papildė J. Šliūpas) *Lietuwiską „Auszros“ kalendorių* (1883, 1884). 1885–1886 m. Tilžėje turėjo nuosavą spaus-tuvę, kurioje savo lėšomis leido, spausdino ir redagavo „Auszrą“ ir „Niamuno Sargą“, knygas Mažajai ir Didžiąjai Lietuvai. Subankrutavęs nuo 1886 m. dirbo Tilžės ir Labguvos teismuose vertėju į lietuvių kalbą.

41 M. Jankus užsimena apie J. Basanavičiaus parašytą „Auszros“ pirmojo numerio „Priekal-bą“, straipsnius – J. Šliūpo „Simanas Daukantas, Lietuvos rasztininkas“ ir J. Basanavičiaus „Apie senowes Lietuvos piles“, eilėraščių – Antano Baranausko „Lietuwos senowės paminejimas“ (įdėtas be autoriaus žinios) ir A. J. Vištelio „Lietuwiszkoji kalba“.

42 Wyturys – Mečislovo Davainio-Silvestraičio (1849 04 08–1919 05 31) slapyvardis. Kilęs iš smulkiųjų bajorų šeimos, gyveno Kalnujuose Rasei-nių apskrityje. „Auszroje“ paskelbė apie 90 straips-nių ir eilėraščių, vėliau bendradarbiavo daugelyje lietuviškų laikraščių, parašė arba parengė keletą knygų. M. Jankus ir J. Mikšas lankėsi jo namuose, sulaukė paramos organizuojant nelegaliųjų leidinių platinimą Žemaitijoje. Pats M. Davainis-Silvestraitis lankydamosi Tilžės lietuviškų leidinių spaus-tuvėse ir Bitėnuose.

43 J. Mikšo ir J. Šliūpo rengiamas kalendorius pavadiniu *Lietuwiszkas „Auszros“ kalendorius* išėjo 1883, 1884 ir 1885 metų rudenį. M. Jankus lėšomis prisidėjo prie pirmųjų dviejų kalendorių išleidimo.

As3 savo elgimuose dėl labo Lietuvystes nuo 1882.–91. is3 paties patyrimu užrašyta Bitenuose 1891.

Inžanga.

Sžitai pasidrasinu apreikszti savo prietikius kurius perleidau savo gyvenime, ne dėl to, idant iszreiks3č3iau savo szirdgėlą, bet tik dėl to, kad ateitinėje susitiktu mano perleidimai su pavadinimais kitu žmoneliu, kurie rasi ir tokių norų spiriami pasileido su savo gyvasties laiveliu į vargų mares, norėdami atsiekti tą brangu mierį „id iszsipildytu mano vale“.

Nemislyju sžime rasztylyje užkliudyti kitus savo draugbrolius, kurie kaip žmonės man apmaudų padare; arba juos už ju nemandagu pasielgimą kaltinti, tas tegul bus jiems atlyginti ne piktumu, bet vien skaiscžia malone ir meile, kuri niekad nepasiliauja.

Taigi nusitikiu, kad ir szis mano rasztelis bus norins menkintelis sanarėlis prie „iszpažinimo gero ir pikto“ budavo [!bus] nės ir atnesz norins ir menkintele naudą.

r[!R]aszėjas.

Trumpa peržvalga mano mažystos.

As3 gimiau toje pacžioje vietoje, kurio dabar gyvenu. Mano tetužei buvo prasti žmonelės, per vargus ir rupescžius įgijo menką turtelį ir tuomi pirkos sav tą gyvenimą, kuriame dabar pats gyvenu ir tik vėliaus prisipirko daugiau lauku, nuo parduodanczių is3 valnos valios, o kitus ir per licitacija⁴⁴. Szeimynos ne esant per kupinai⁴⁵ buvau jau is3 pat jaunystos priverstas prie visokiu sunkiu laukininkystės darbu, arti, žolę pjauti, kulti ir tt. Tai buvo szalipi nei darbai prie tu, kurius reikėdavo padėti prie aptopelėjimo ir apdabojimo gyvuolių. Taip tai metai prabėgo, be vilties į ateite. Per visa savaite arba nedėle nusidirbus ir pavargus likdavo tiktai darbai luobos dėl szventdienio, vienok tai buvo tiktai valandos, nuo pusrytcžio iki pries3 pietus ir potam iki vakaro tai buvo vėl tiek darbo iki visa apiliuobą atliksiu, kad jau tik sutemus slinkiauvau į grincžia, kuri tuomi tarpu, per czėdumą tėveliu menkai aptvari žiemos mete ir dar nesžilta budavo, apsilvilkęs kailineis, kurie is3 dalies taipjau pasenie ir iszkorėję budavo. Kesdavau szaltį atilsio valandosia, taip traukės tokie vargo amžei; vienok man toliaus nesidairius rodės, kad taip tai jau likta nuo mielo dievo kiekvienam žmogui, kad prisivarges czion iszkeliautu į aną amžiną gyvatą, apie kuri mane mokino ne tiktai vietinis mokintojas bet juo labjaus motynėle bei aplinkinei szventieje bei szventosios.

Skaityti druka, dėka mano nabasžtininkui Avyneliui⁴⁶, nuo jo išmokau ir potam vietinio mokslinycžio tiktai mažuma toliaus pramokau ir rasžtą, ale koki rasžtą, lietuvisžkai nemokino, o vokisžkai asž nemokėjau, na tai vokisžkai mane ir tiktai temokino rasžyti. Tas mokslas nusiduodavo sziokiame pavyzdyje: gaudavome visi po rasžytą ženkliuką ir pagal tai turėjome nurasžyti, išmokinti tobulai vokisžkai, juk nebuvo galima nei tuos pacžius vietinius vokiečžiu vaikus, o ką jau su kitais ne vokiečžiu vaikais, tie tiktai buvo mokslinycžio, todėl, kad toks žokans [!žokans] buvo įvestas, jog visi tur mokintis⁴⁷. Asž per tankei taipgi nelankiau mokslinycžia, nės per visą rundiną⁴⁸ vasarą stovėdavau nei koks kareivis su botagu rankoje ir bausdavau kiekviena kiaule, kuri savo vale eidavo bulviu arba kitu gardumynu savo pilvui jiesžkoti ir taip likdavo tiktai žiemos metas prie mokslu. Tėveliams su visu nerupėjo, kad asž ką mokėčžiau, bet tik kad atlikčžiau prie mokįtojaus savo pareigą, ir kad tik eicžiau į mokslinycžia, nės szejp juk mokintojas turėjo tą teisybę užrasžyti tėvus prie koros⁴⁹, o kelis grasžius užmokėti dėl savo kudikio, ar tai tingumo ar szejp kokios negalės, tai butu buvęs į dangų atsigarsias gaillestis dėl patrotyto grasžio, išžleisto dėl nevertėlio (kaip daugiaus lietuvisžku tėveliu, kurie savo kudikius dievui ant garbės augina, kad girdime vadinant) vaikino.

Pasibaige viskas ir vargai mažystos ir mokslinycžia su jos praklantaiis vokietystės rupescžeis, asž paugėjau, nes jau 20 metu prikabinau, į vaiską nereikėjo eiti, nės buvau suvargęs ir netikau, o todėl dirbau savo darbus tolyn. Man labai miela buvo knižas skaityti ir ką žinoti, todėl kiek tik kur koki grasželį slapta uždirbta arba įgyta kaip dovaną apversdavau ant knižu. Tėveliu namuose radosi nekurios sžventos knižgos, kurios buvo jau mano mažystoje kart kartėms išsžskaitytos, kitos net po du ir tris kartus, todėl pirkdavau daugiaus atsitikimus, papasakojimus ir tt. aprasžytus, dėl paraminimo savo dvasios. Ar dingojate kad lietuvisžkas ne, bet vokisžkas. Iš pradžios jos man labai pamėgo, nės rasi žmogus koke tiktai atmainėlę dėl sunkaus pereito buvio ir dabar dar esancžio vargo, ko gero taip jau juk nebuvo galima nusi-

44 Žr. 9 išnašą.

45 Kiek iš viso Jankams gimė vaikų, duomenų nėra. Žinoma, kad, be Martyno, buvo Kristupas (1860–1866), kuris mirė mažas, ir vyresnysis sūnus Mikas (kitaip Nikas; 1854 06 06–1902 01 27). Pastarasis, gavęs tėviškės dalį, ūkininkavo gretimame Bitėnų Šilėnų kaime. Šio kaimo kapinėse buvo išlikęs Miko Jankaus kapas ir paminklas su įrašu: *Czion ilsis // Nikas Jankus // gimęs 6ta Junijų 1854, // miręs 27ta Januariją 1902.* (Apžiūrėta ir nurašyta 1992 07 21.) Dabar paminklas dingęs, vietinių gyventojų liudijimu – pavogtas (už infor-

maciją dėkoju bitėniškiams mokytojams Birutei ir Kazimierui Žemguliams).

46 *awýnas* – motinos arba tėvo brolis. (Žr.: Kurschat, Friedrich. *Wörterbuch der Littauischen Sprache*. Th. 2: Littauisch-deutsches Wörterbuch. Halle a. S., 1883, p. 34).

47 Žr. 10 išnašą.

48 *rundinas* (germanizmas; vok.: *rund*) – apskritas, ištisas, visas.

49 *mokintojas turėjo tą teisybę užrasžyti tėvus prie koros* – mokytojas turėjo teisę tėvams skirti bausmę.

pirkti, ir todėl pirkaus vokisžkus popularisžkus rasžtus, kurie po laimingos karės su Prancužais⁵⁰ taip vokisžkai patrijotisžki patojo kartais net lig isžjuoktiną. Tokie rasžtai juk nepasiliko be įspaudos į mano mislyjancžia dalį smagenu ir asž beveik kuo tik nepatraukiau į didyji vaterlauda⁵¹, bet cžion likymas nuspyre mane su raniumi pas nabasžtininką kunįga Zieglerį į Ragaine⁵², ten pradėjau perimtas vokie-tystes vokisžkai plioteriuoti, apie savo reikalus, nusitikėdamas, kad ir tas pons Žiegleris ēsas toksjau, kaip tos vokisžkos popularisžkos knįgeles, bet cžion asž ap-sirikau. Senis Žiegleris manę klause ar asž ne ēsas Lietuvininkas ir man vos per nenora pasakius, kad ję, jis ant manęs taip baisei užriko, jog net kruptelejau: „Tu, tu Lietuvinįks, tu vaiks lietuvisžkos giminės, tu sunus garbingu sentėviu, kurie priesž kryželninkus per daug sžimtu metu savo krasžtą gyne, tu gėdies savo garbingos prigimtos kalbos ---- skaityk savo giminės nusidavymus, tai žinosi kas ēsas“.

Jis taip sujudęs kalbėjo, kad buvo pabalęs ir drebėjo. Asž savo reikalus atlikęs parkakau namon ir buvau beveik pagilbęs nuo ligos vokie-tystės. Keles dienas ve- liaus rupeštingai klausinėjau Tilžės knįginycžiosa knįgos „Geschichte Litauens“⁵³, bet veltu[i], apreisžkė, kad ēsanti Kocebue⁵⁴, bet kasžtuoanti 60 markiu ir tai tik-tai antiquarisžkai te ēsanti gaunama, gal daugiaus gal mažiaus kasžtuoti. Mėginau lietuvisžkai surasžytu nusidavimu klausinėti ir ant tokio klausymo atsiliepe man nekursai lietuvinįku galvocžius, kad jis galys man dėl tokios naudos prusu kryges knįgeles privelyti⁵⁵, kaip tai man vėl sžirdžei sunku pasidarė, jog vietoje duonos man akmenį pasiule, vienok veik patsai persiliudyjau, kad Lietuvos nusidavymu lietuvisžkai surasžytu nėra. Tada juos rinkau isž visokiu daleliu, didžiause dali isž vokisžkos mokslinės rankknigės, kuri mokina suprasti, kaip paniekinti menkesne žmoniu gimine arba su koku pasididžiavimu reik žiurėti į savo varginga kaimy-ną. Gana to, manyje pakilo klausymas, ar nēr galima, jog vienas isžtaisytu pagal metrasžcžius ar tai vokisžkus, ar maskolisžkus, ar lenkisžkus Lietuvos nusidavy-mus. Taip pradėjau apie rasžliava rupintis, idant ję pakelti, bet kaip? Neturiu pinigų dėl spaudos, nemoku rasžyti, kas tais darba is turēs užsiimti. Tos priežastės dėl apsi-steliavau isžeinančzius laikrasžcžius⁵⁶ lietuvisžkoje kalboje. Klaipėdos „Lietuvisžka Ceitunga“⁵⁷ vede kovą su Priekulisžkiu „Tiesos prieteliu“⁵⁸, žinoma jog isž to kaip kartais ir kibirksžtėle gerosės meilės į tėvisžką budą bei palikimą pražibdavo, o tai Dr. Sauerveins su savo dainutėms taip mokėjo žadinancžei kalbėti, kad net tik Lie-tuvininkai jes butu galėję isžpeikti, kaip tai juk ir darē⁵⁹. Vienok dėl manę tai buvo kiekviens žodis pilnas pasigērėjimu, skaicžiau kiekviena jo rasžteli iki isž galvos arba ant pomėtės isžmokau

Lietuvą ant visados
Tarp palaimos ir bėdos,
Kad ir prietelei palieka,

Nesirupiną už nieka.
Sžaukiant nėra sutarimo,
Norins kaklas jau užkimo. Ir tt.⁶⁰

50 Prūsijos–Prancūzijos 1870–1871 metų karas, pasibaigęs Prūsijos pergale. Jis lėmė Vokietijos galutinį suvienijimą ir Vokietijos imperijos įkūrimą su kaizerio sostu, kurį užėmė Prūsijos karalius Vilhelmas I (1797–1888). Iškilmingas vainikavimas vyko Prūsijos kariuomenės užimtos Prancūzijos sostinės Versalio rūmuose 1871 m. sausio 18 d. Šis įvykis nepaprastai sužadino vokiečių nacionalizmą.

51 *vaterlandas* (germanizmas; vok. *das Vaterland*) – tėvynė, gimtinė, tėvų žemė.

52 Carl Eduard Ziegler (1798–1881 05 22) – Mažosios Lietuvos lietuviškųjų parapijų kunigas, lietuviškosios raštijos darbuotojas. Lietuvių kalbą mokėjo iš mažumės. Gimė Kretingalėje, Karaliaučiaus universitete studijavo evangelikų liuteronų teologiją, kartu lankė Martino Ludwigo Rhesos vadovaujamą Lietuvių kalbos seminarą. Po studijų 1822 m. buvo paskirtas Kaukėnų parapiinės mokyklos mokytoju, išventintas nuo 1828 m. kunigavo Juodkrantėje, nuo 1831 m. – Rusnėje ir ėjo jos superintendantūros valdytojo pareigas, daugiau kaip 30 metų – Ragainėje, tapo Ragainės diecezijos superintendentu. Karaliaučiaus universiteto profesorius Georgo Heinricho Ferdinando Nesselmanno rengiamam lietuvių kalbos žodynui *Wörterbuch der Littauischen Sprache* (1851) teikė leksikografinę medžiagą ir paskelbė papildymus knygai išėjus, kartu su kitais įkūrė Lietuvių literatūros draugiją Tilžėje. Talkino Išės kunigui Friedrichui Neissui parengti liuteroniškų pamokslų knygą *Evangelifskos Mißknygos* (Tilžė, 1856).

53 *Geschichte Litauens* (vok.) – Lietuvos istorija. Taip M. Jankus įvardijo ne konkrečią knygą, bet Lietuvos istorijos literatūros temą.

54 August von Kotzebue (1761–1819) – vokiečių rašytojas, istorikas, diplomatas, Prūsijos valstybės tarėjas, Karališkosios Prūsijos mokslų akademijos narys. Remdamasis Karaliaučiuje laikomu Kryžiuočių ordino archyvu parašė keturių tomų veikalą *Prūsijos senovės istorija* (*Preußens ältere Geschichte*; Riga: Carl Johann Gottfried Hartmann, 1808).

55 Liaudžiai skirtos lietuviškos literatūros Prūsijos karų tema XIX a. antroje pusėje buvo išleista gana daug. Vienas didesnių leidinių – mokytojo Kristupo Jedinaičio iš vokiečių spaudos skubiai kompiliuota knyga *Nufidawimai Prufū Karo su Prancūfais Mėtūfa 1870–1871* (Karaliaučius, 1871).

56 *apsisteliavau išseinančius laikraszczius* – užsiprenumeravau išeinančius laikraščius.

57 „Lietuviška Ceitunga“ (1878–1940) – iš pradžių, kai ją redagavo M. Šernius ir bendradarbiavo G. Sauerweinas bei kai kurie Didžiosios Lietuvos autoriai, aktyviai (ypač iki 1883 m.) skleidė Mažosios Lietuvos tautinio sąjūdžio žadinimo ir abiejų tautos dalių suartėjimo idėjas, vėliau jos dėl vokiečių politinių jėgų spaudimo prislopo.

58 „Tiesos Prietelius“ (1880–1882) – Rytų Prūsijos vokiečių konservatorių partijos interesams atstovavęs ir jos finansiškai remtas laikraštis. Leido, redagavo ir spausdino Priekulės spaustuvės savininkas Jurgis Traušys. Partijos iniciatyva laikraštis nuo 1882 m. balandžio 4 d. leidžiamas pavadinimu „Konzerwatywū Draugystės=Laiškas“.

59 G. Sauerweinas „Lietuviškoje Ceitungoje“ (1878–1882) ir „Niamuno Sarge“ (1884–1886) paskelbė apie 120 patriotinių motyvų, lietuvių kalbos ir gamtos grožį aukštinančių eilėraščių. Jie gyventojus motyvavo ir politinei veiklai, ypač per deputatų į Prūsijos landtagą ir Vokietijos reichstagą rinkimus. Iš eilėraščių buvo sudarytas rinkinys *Naujas Gywaftis lietuwiškos Kalbos*. Knygos parengimas spaudai truko 1881–1883 m., tačiau dėl susikomplicavusios padėties su kompanionų Heinricho Holzo ir M. Šerniaus spaustuve Klaipėdoje neišėjo. Rinkinio korektūriniai atspaudai laikomi Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos Rankraščių skyriuje.

60 Tai fragmentas iš G. Sauerweino eiluotos proklamacijos *Lietuwa ant wisados*, išleistos per

Jei vienas žmogus, kuriam teko skaityti Dr. Sauerveino lietuviškos gentės gy-
nimus prieš užpuolimą penetruju nesugrudo, tas žmogus sakau netur nei jokio
pajutimo. Jam ir asį sįirdingai dėkavoju už jo vertingus darbus, nės jie mane įkėle
net į sįendienišką mano stovį, kurį veliaus patirsi[te].

Mete 1882.

Teksto šaltinis: Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius,
F1–188, lap. 1–6.

Martynas Jankus

Visztelauckas⁶¹ sykį iszdavė apie M. Jankų szitokį sudą: „Yra tai ky-
tras lietuvininkas, bo kytras „skryty, bity ... niewygada, bo w tej duszy hart nie-
lada“, kaip sako žiamaitis Polus; ir gerai, kad Lietuva turi tokius kytrius sunus. –
Ale ten, jo duszelėje, verda katišas geidulu, ir tie vienas kitą veja kaip kunkułai:
geidulys garbės, mokslo, gailistis, godumas, meilė ir sąžatas aprokavimas kraic-
zio ... viskas ten virte verda. Man rodosi, kad sąpatiszka, savininkystiszka nauda
iszverczia didžiausius kunkułus!“ ... Vienok mano patyrimai sziek-tiek atmaino
szitajį sudą, kaip tikiūsi veikiai žiamiaus parodysįs.

Gimtuvė Jankaus yra kaimas Bitėnai, Prusūse beveik kiekvieno lietuvio ži-
nomas isz dainelės „Tris garsus kiemai“, dainūjamos perdēm visu; ten pasakyta:

Bitėnu kiemelis,
Karalaus mėstelis,
Tek' pro szalį Niamunėlis,
Kieme ved' vieszkelėlis.⁶²

Bet ir pļacziaus Bitėnu kaimas žinomas yra, o tai isz priežasties Rambynkal-
nio*)⁶³, ant kurio kitą kartą lietuviai aukas dievams davinėjo, ką darodo akmū
didelis, daišus isz virszaus ir lygus, taip kad jame saulės spindulai atsiszviezdavo
giedrioje dienoje lyg ant lygumos vandens. Tas akmū jau daug metu kaip sunai-
kintas tapė. Sudyjant isz minėjimu žmoniu, mislytum, jog czion buta senovinės
Romovės ... Prieg tam netoli Rambynkalnio yra keletas navatnu pylimu; kam
jie supilti buvo, ar dėl bažnytiniu reikašu ar dėl kariszku, kas tai galėtu žinoti?
Vienok žmonyse daugelis visokiu pasaku pasklidę yra apie tai vis. Prie to viso
Bitėnūse po beržu kitakart buvo „tresutė“⁶⁴, netoli nū Rambynkalnio, kur susi-
eidavo berniokai ir merginos isz aplinkės dėl pasilinksminojimo jaunimūse ir
nibrūse⁶⁵. Ta vieta dar po sziai dienai tebemenama yra, kur tresavimas įvykdavo
su szokiais ir dainomis! Tokioje tai ļabai puikioje vietoje gimė Martynas Jankus
1858 m. isz prastu žmoniu, vienok darbingu. Paminėtina yra, kad tėvas Jankaus,
taip-gi vardu Martynas⁶⁶, yra ir buvo didelis nemylėtojas vokiecziu, kurs dar man

nesykį sakydavo: „Eime muszti vokieczius łaukan isz musu žiamės!“ bet vėl apsimislyjęs, pakratydavo galvą ir tardavo: „Ką padarysiva mudu? jau per vėlai, per pilną amžių per vėlai gimę ėsava!“. Žinoma, kad vieta gimimo, tėvo linkėjimai negalėjo neatsigarsėti ir szirdyje jaunojo Martynėlo ... Ugterėjęs Mercziukas ėjo tiktai prastą kaimo mokštainę łankyti ir tai tik žiemos łaike⁶⁷, o vasarą, budamas ukininko sunumi, turėjo buti pagelbėtoju prie ukio savo tėvams. Bet ir mokštainėje jis savo kłastomis buvęs łabai įkyrus vokiszkiems mokintojams, kurie baisiai siusdavo ant lietuviszko vaikino. Ant gało palovęs vaikszzioti į mokšlą, jis per savę tolaus tykia mokinosi, idant pramokęs galėtu szviete, arba kaip priežodis kad sako: tarp žmoniu buti žmogumi, už ką jį žmonės kartais łabai apjūkdamo. Kadą-gi prigimtoje kałboje nebuvo kitokiu kningu, tai jis tiktai bibliją su didelu uždabojimu skaitė ir isz czionai tikėjosi pasemsįs daugybes žiniu, kurios jį ant didesnės žinios parves, taip kad jį kiti negalēsį apszaiptyti. Perskaitęs kelis kartus visą bibliją, jis pradėjo suprasti, jog czionai neretai viena vieta visai priesz kitą ludyja, todėl tas vietas užtėmyjęs, jis griebėsi prie misziu ir małdu kningu, idant jas palyginti, bet czion jam dar daug dyviniaus pasirodė, nės czion kartais buvo tai galima, kas biblijoje stacziai sakyta, kad negalima⁶⁸. Tųjau tada jis ėme vokiszkas

1881 metų rinkimus į Prūsijos landtagą. Autorius šiuose rinkimuose dalyvavo, tačiau nelaimėjo.

61 Andrius Jonas Vištelis-Višteliauskas (1837–1912) – 1863 metų sukilimo dalyvis, emigrantas, legaliai gyveno Prūsijos valdomoje Poznanės kunigaikštystėje, dirbo Orlineco miškininku, ūkininkavo. Kaip svetimšalis šalį turėjo palikti, 1886 m. išvyko į Braziliją. Vienas svarbiausių „Ausros“ įkūrėjų keliskart lankėsi Mažojoje Lietuvoje, Tilžėje. Tarėsi su „Birutės“ draugijos stėigėjais ir vadovais. Buvo pažįstamas ir su M. Jankumi. Parašė eilėraščių, filologinės publicistikos, labai daug poleminių laiškų, iš lenkų kalbos išvertė Józefo Ignaco Kraszewskio ir Adomo Mickevičiaus kūrinii.

62 Liaudies daina „Trys garsūs kiemai“ paskelbta „Ausroje“, kai ją dar redagavo J. Šliūpas. (Žr.: Tris garsūs kiemai. Daina [Su paaišk. paskelbė Martynas Jankus]. *Auszra*, 1884, nr. 5/6, p. 175–175. Parašas: *Bitėnai. M. Jankus.*

63 Knygos autorius J. Šliūpas į knygos *Lietuviszkiejie rasztai ir rasztininkai* tekstą įterpė mažesniu šriftu spausdintą jam nežinomo poeto E. S. eilėraščių vokiečių kalba „Der letzte Heidenpriester“ (*Paskutinis pagonių žynys*. – D. K.) apie Rambyno šventa-

vietę ir pageidavo, kad jis būtų išverstas į lietuvių kalbą. Šį ilgoką 64 eilučių tekstą, neturintį sąsajų su M. Jankumi, praleidžiame. Eilėraščio autoriaus E. S. tapatybės nenustatėme.

64 Sąvokų *tresutė* ir *tresavimas* prasmės, turinčios tiesioginį ryšį su tekstu, nenustatėme. Jos nepaaiškintos nei Christiano Gottliebo Mielcke'ės, nei F. Kuršaičio, nei akademiniame lietuvių kalbos žodyne.

65 Sąvoka *nibrai*, *nibrūse* Mažosios Lietuvos lietuvių leksikografijoje reta ir ne visai aiški. Pagal Chr. G. Mielcke'ės dvipusį žodyną *Littauifsch-deutsches und Deutsch-littauifches Wörter=Buch* (Königsberg, 1800, p. 182, 548) žodis *nibrus* į vokiečių kalbą verčiamas *Johannis=Würmlein*, o pastarasis iš vokiečių į lietuvių kalbą – *Joninių kirmėlaitė*. Matyt, tai susiję su jaunimo Joninių žaidimais ir puošimusi. F. Kuršaičio žodyne yra tik nuoroda į Chr. G. Mielcke'ės žodyno sąvoką *Johanniswürmchen*. Mano galva, šis žodis turėtų reikšti *Joninių kaspiną*.

66 Žr. 9 išnašą.

67 Žr. 10 išnašą.

68 Žr. 35 ir 36 išnašas.

kningas apie įpatizskus, kartais labai įstabius daigtus skaityti, isz ko jam visas szvietas jau visai kitokį pavyzdį gavo. Jam labai mėgu buvo, ką apie lietuvininkus skaityti, o nors vokiecziai vislab perkreiptai ir ant nužiaminimo lietuviszkosios tautos buvo paraszę, jis vis mokėjo panaudoti isz tokiu rasztu, kurie juk jame sukėlė ir priesztaringumą priesz kraugerius kryžiokus (kryželninkais jūs Prusu lietuviai vadina); vėlaus-gi jis jau patirti gavo, kaip dar ir sziądien vokiecziai pasielgia priesz lietuvininkus, kada sykį atsitiko po jo akiu, jog ant turgaus viena žmonelė, nemokanti vokiszakai, tapė apvogta nū nekurios mėszczionkos, kurią ji prie rankos nutvėrusi buvo, iki atėjo augsztas urėdininkas ir tą vagilką tūmi tarpu iszlūsavo, sakydamas: „Ach, plappern sie doch nicht litauisch, ich kann das nicht verstehen, im Uebrigen sie haben da keine Rechte Lärm zu machen: Litauer sind ja alle Lügner und Spitzbuben“ (Ak, tik neplerpsėk lietuviszkai, asz juk nėko neiszmanau, isz viso imant jus neturite tiesos czion szauksmą daryti, nės lietuvininkai yra visi melagiai ir klastoriai). Tai įpykino Jankų labai; bet kas buvo daryti? ar žmones sujudinus priesz tokią bjaurybę ir tiesos nuplėszimą kumsczia stengtiesi? Bet kas butu isz to gero parėję? ažuť gero, tik didesnė bjaurybė! Tai-gi ką daryti, nei pats taip greitai nesumanė, nors kerszulys jo viduriūse užsidegė. Galausiai pastojęs ukininku ir ant savo paties ukio gyvendamas, dar jū valnesnis buvo dėl darbo užstoti lietuvininkus⁶⁹. Jis matė, kaip vieni lietuvininkai, akis pervertę isz ūlybės krikszczioniszkos, kas lietuviszka naikino, užmirszdami visai lietuviszku dainelu; ľabiausiai-gi jis matė nykstant lietuvius per atėjunu įtekme. Tai jį spirtinai prispyrė rengtiesi ant kovos, jis pagal savo dingsczią ir kovojo. Jis dumojo, jog įvedimas vokiszku kariszku dainu į mokslaines didžiausiai giminę gaiszinąs, nėra žmonės per tai užmirszta savo dainu ir minėjimu, todėl jis nors menkai dainu mokėdamas, kadą-gi jau toje szalyje dainos abėlnai iszsibaigusios buvo, norėjo jas atgaivinti ir iszdavė 1882 m. vokiszkomis litaromis „lietuviszkas seniausias dainu kningeles“⁷⁰. Jankus, žinoma, nežinojo apie Juszkos ir kitu dainas, kad taip drąsiai savo dainas „seniausiomis“ pavadino, dėlto isz to pasidarė pirmiaus jūkas, vienok Jankaus procia nebuvo be naudos, kadą-gi sziądien tame kraszte ir vokiecziai lietuviszakai dainūja ir tai tokias dainas, kurios jo kningelėse visai nesiranda: iszdygo mat dainos kaip grybai. Isz vokiszkos germanizavimo vietos iszėjęs vaikas arba mergė linksmiai sav užmirszta vokiszkuju kariszku dainu, bet sūkia su savo prietėlkomis ir prietelais lietuviszką daineľę.

Tolauz skaitydamas lietuviszkus Prusūse ľaikraszczius jis pradėjo ant ju pykti dėl ju negiminiszakai lietuviszkos linkmės ir ketino patsai savo kasztu iszleisti ant mėnesio kartą lietuviszką, ir tiktai tautiszką ľaikraszť; kurs trusįs suvienyti žiamaitį su lietuviu ir luteroną taikinsįs su kataliku dėl tautos ir kalbos iszlaikymo, kas, žinoma, negalėjo ant karsztu pėdu įvykti, bet keliems mėnesiams persitrau-

kus jis sugatavyjo rasztus dėl laikraszczio, bet nukelavęs į Ragainę pas pamislytąjį drukorių Kybelką patyrė⁷¹, kad nekurie mokintiesni lietuviai isz Maskolijos ir kitur žadą laikrasztėlį iszleisdinti, kurio rėdymu užsiimsis Jurgis Mikszas⁷². Pirmamjam numeriui „Auszros“ pasirodžius, Jankus nulindęs slapta vieną ekzemplorių nusipirkęs perskaitė⁷³ prakaľbą ir „atminima“ bei „Lietuviszkąją kaľbą“ ir tylai prasijūkęs isz džiaugsmo tolaus skaitė:

„Toli už Dauguvos krasztas Lietuvos Smalėnu žiamę užgavo,
Pietūse Jūdmarės, siaurėje Baltmarės Lietuvą aprubežiavo,
Ir didžiai plati buvo Lietuva, daug ana žiamiu įgyjo,
Žmonės laimingi, buvo turtingi, nėkur nebuvo vargiju“.

Ėlabiausiai-gi rasztelis apie Daukantą jam gilai szirdį užgavo ir jis kľausėsi patysai savęs: tai jau buvę ir mokintu rasztininku musu, kurie norėjo savo gentei gerą parneszti, bet jie tapė viengentiszku garbės kaimynu prasudyti ir nuvarginti, ir kokios priežasties dėlei? Viskas jam patiko, ir dėlto nuėjęs su Mikszu suėjo į pažintį⁷⁴ ir patyrė nū jo nekurius jam nežinomus dalykus ir pasižadėjo su visa syła rupintiesi, idant daugiaus prietelu pridraugavoti, kas isz dalies nedidelį pasisekimą turėjo, nės Prusūse žmonės pripratę buvo tiktai tokį laikrasztį skaityti, kursai gotiszkomis raidėmis spaudintas buvo ... Tada Jankus pasiėmė iszdūti lietuviszką kalendorių dėl Lietuvos, ir dėl atlikimo to darbo pėkszczius nukelavo pas vieną žiamaitį ant sulygmės, pokam su vargu kalendorius tapė paleistas į szvietą [! szvietą]⁷⁵.

Jankus daug ir prie „Auszros“ iszleidimo prisidėjo, o ir savo paranką drukoriui Mauderodei davė⁷⁶, kada Szlupas radęs rėdystę be piningu, neturėjo kūmi kasztus spaudos uždengti. Nebuvo tūmet Prusūse kito lietuvio, kurs tai butu pasidrašinęs padaryti. Juk ir pats rėdytojas Szlupas per kelis mėnesius jo namūse gyveno, už ką atsilygino jam tik „Auszromis“, kada vokiecziai jį iszvyjo isz savo rubežiu. Tokiu budu matomai piningais Jankus dėl „Auszros“ iszlaikymo daug prisidėjo. Sunku dabar yra atpasakoti visas iszgales, gana jau to, kad „godumas“ isz tokiu darbu mažai butu galėjęs pasotintu buti! Kur einasi apie prapeľną ir auką, ar-gi gali buti kaľba apie peľną arba nors norą jo?! Bet potam dar per ilgą laiką nū vyresnybės paridavęs užkľausimas: „Wo wohnt jetzt der Herr Szlupas?“ (Kur dabar gyvena ponas Szlupas?). Ir kad gaudavo atsaką: „Amerikoje“ – nenorėdavo tam vieryti.

69 Žr. 37 išnašą.

70 Žr. 116 išnašą.

71 Žr. 12 ir 39 išnašą.

72 Žr. 13 išnašą.

73 Žr. 41 išnašą.

74 Žr. 40 išnašą.

75 Žr. 43 išnašą.

76 Apie „Auszros“ spausdinimą kreditan tilžiečio Otto von Mauderode'ės spaustuvėje M. Jankus rašė ir savo neskelbtuose atsiminimuose „Mano prietikių enciklopedija“ (žr.: *Knygotyra*, 1991, t. 17 (24), p. 91).

Jankus kelis kartus mėgino įsteigti Prūsijoje lietuvišką polytikiszką partiją, bet iš priežasties baisyu trikdymu to dar nei ikisziol neatsiekė, bet turime lukes-tį, jog jis neatleistinai ant to lauko dirbs, iki jam tik kartą seksis; dabar jau turi surinkęs per pagelbą kelu kitu garbingu vyru, kaip Voskos⁷⁷ ir Pencziuko⁷⁸, gerą kruvą tam darbui pritariancziu vyru, kurie žada ir medegiszkais pagelbininkiais buti. Tegul tas darbas sekasi Lietuvai ant laimės!

Jankus yra vienas iš įsteigtoju draugystės „Byrutės“ ir jos narsiausiu globėju iki sziai dieniai. Jisai taip-gi, iš draugės su Szlupu ir Voska, sukviētęs buvo dau-gybes lietuvininku 1884 m. ant 12 d. sausio dėl įrengimo „Apszvietos ir mokslo draugystės“ Tilžėje⁷⁹, kuri per gaiszinimą svetimu gaivaļu, o labiausiai lietuviszko kuningo Jurkszaczio⁸⁰ ir kelu kitu, negavo įsigyventi. Suszaukėjams reikėjo teisintiesi netik priesz vyresnybę, bet ir priesz paczius lietuvininkus, kurie labai įduko, mislydami, kad jūs tydziomis apgauta. Įsteigėjai amžinai neužmirsz to, kas atsitiko Tilžės karcziamose tą dieną, kur supykusiejie lietuvininkai nenorėjo susiraminti ant žinios, jog neprietelus ēsas kukalų pasėjės. ...

Iszdavė Jankus ir keletą kningelu, kuriu czion nors vardus paminėsime: „Mu-žikėlis“⁸¹, „Žiemos vakaro adynėlė“⁸² ir „Sztukaunios dainos“⁸³. Iš jo rasztu kaž-nas gali matyti, kad jis, nors ne didelo mokslo, bet tik tikras sunus Lietuvos, kuriame nėra klastos.

Nekas kitas kaip Jankus ir į „Liet. Balsą“ paraszinėdavo apie lietuviu reikaus Prūsijoje⁸⁴. Per visą buvimą to laikraszczio Jankus nepalovė dėl jo buti prietelingu, nors sykį berots buvo įtužęs, kada pasijautė ēsas, teisiai ar neteisai, įgrėbtu; taip kad jis tada raszė (28 d. jaunio 1887 m.) į rėdystę, jog „turįs L. Balsą neskaitęs iszmesti iš po savo pastogės ... už begėdiszką jo peikimą“⁸⁵. Bet palengva žaisda vėl užgijo, ir regisi neliko nei rando. Kartais jis ir navatnus daiktus paraszydavo; czion privesiu vieną jo rasztą, kurs netapė patalpintas L. Balse:

Kelintas mus' lietuvininku,
Nor daug kaļbu mokėti:
Nor lenkiszskai, nor gudiszskai
Ir vokiszskai kvakėti.
Bet kokią naudą ras iš to,
Kas tai galės matyti?
Viens sako sziaip, kits vėl kitaip,

Kits bando tą sakyti:

„Jau Babel budavoti reiks,
O czion reikės ir tuļką.
Tai asz už sauļą piningu
Valdysiu visą puļką.

O tad per kelas vasaras
 Bus boksztas pastatytas,
 O mums galybe amžina
 Dievs isz dangaus iszvytas“.

Tam lygius kalbesius girdi pas musu žmones, jie isz dūnos ir tik už dūną rupinasi. Laikraszcziai gauna paszaļpas isz storosės pusės, už tai tiems geriaus visai nēko nedaryti, kaip tiktai pusauksinius rinkti. „Keleivis“ isz Tilžės jau visu augszcziausiaį klasiszką kaļbą pasiekė, ir kaļbą tiktai kiba ar ne vokiszką. „Liet. Ceitunga“ dar bando prisilaikyti lietuvytės, bet ir jos budas daugiausiai rytiszkos dienos ir busianti „karalystė dievo“. Czion apie pagundymus velnio, per daug valgyti, per daug gerti, ligos, susipeszimas ir tt. ką jau ir kalbėti! „Konservatyvu laiszkas“ tai toksai, kuris talpina „gromatas isz Pekļos“, stacziai paraszytas Kucz⁸⁶. Tik ļaukiu apsakymo lietuviszkušė ļaikraszcziaūse, ar bent neparsidūs kur ļaivakortės į dangų; isz pėkļos juk jau raszo! Nesēniai paraszē Kristupu-jis ir Steput-Vaiszvilis, kuriūdu katras po 14 kvortų degtinės užmetusiu stacziai į pėkļą nusibaldė, szikius dalykus pas savo kaimynus:

„Isz Pekļos 25 sausio 50 000 000 metu rokundos pagal gamtinį kalendorių. Meilingi kaimynai! Asz dabar gyvenu taip gerai, kaip ir savo tėviszkušėje, arēļka

77 Žr. 16 išnašą.

78 Žr. 17 išnašą.

79 Žr. 19 išnašą.

80 Žr. 20 išnašą.

81 Žr. 21 išnašą.

82 Žr. 22 išnašą.

83 Žr. 23 išnašą.

84 Žr. 30 išnašą.

85 Šis laiszkas, rašytas Bitėnuose 1887 m. jaunio (birželio) 28 d. J. Šliūpui, išliko (Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyrius, F1–168, lap. 1–3). Į J. Šliūpo priekaištus dėl nuopelnų „Auszrai“ ir atlygio pretenzijų Jankus atsikirto gana aštriai, kartu apnuogindamas komplikuotus aušrininkų santykius ir kreipiniu į J. Šliūpą „Szirdingas pone!“ parodydamas asmeninių ryšių pabaigą: *Neva asz dejuojas ir dusaujas piningu, o gi jus miels pone pas manes begyvendami už Auszros rėdymą taipjau reikalavote atmokeszczio podraug už kalendoriu suraszymą dar pereita meta per pona sekretoriu Kalnėną mane praszdydinate tiktai 400 markiū atmokeszczio; buk asz kalts ēsu kožnams kur moksliszkus rasztus prigatavyjo (kaip „Undynos“,*

apie „telepatyja“ bei „ypnoskopas“) užmokėti, o jei tai nedarysiu, tai Jus pone ant manes kaip mažas kudikis užpuldami sakyste: tu, tu man szaunas, tu vygė arba lopszij priderkei, vienok kaip ten yra, Kalnenas buvo pirmasis vaidu melagis, kur viska ing vaidus pargabe-no, to vaido naudotojai buvo Veiryš bei Mikszas, Veiryš igijo drukoriją o Mikszas riebe szlužmą, asz nenoriu nei garbės nei piningu nuo kitu dėl savęs, bet dėl visu mano broliu; meluoti asz kaip jus mieli ponai nei mokėte nemoku, dėl garbės arba piningu (lap. 1r–1v).

86 Greičiausiai M. Jankus taip pašiepia menkavertę asketinių skaitinių knygą *Swarbi Kelone per Pekla ir per Dangu*, keliskart (1889, 1890, 1893, 1896) išleista J. Traušio spaustuvėje Priekulėje. Autorius jos menkavertiškumą pabrėžia palygindamas su J. Traušio redaguojamu vokiečių konservatorių partijos laikraščiu „Konzerwatywų Draugystės=Laiškas“. Tačiau minėtoji knyga negalėtų būti skiriama leidėjo ir spaustuvininko bendradarbiui Priekulės mokytojui Viliui Kučiui, nes jos antraštiniame lape nurodyta: *iβ wokįškos Kalbės iβwerfta, trumpay Juglausta ir Jurašyta nū M. G.*

pas mus brangi kaip Maskolijoje, oras vienoks, manę paskyrė ant urėdo ir asz dabar ēsu ant penkiu velniu pavyresnis, aļgos nedūda, valgiai geri ir nudalyti gerai; randasi daug vokiecziu ir lenku, nū Kristupu-jo nēko nežinau, kokiame kraszte pekļos jis gyvena. Tokio didelo karszczio, kaip kuningas sakē, nēra. Sveikina jus su pagarbe Steputvaiszvilis.“

„Isz Pekļos, spalyje 3 000 000 metu. Mieli prietelai! Jau seniai norėjau paraszyti, bet ļabai brangi popēra, ir geri pataisymai dēl raszymo. Man n'ēina gerai, arēļkos nēra galima nēkur gauti, o nēr nei piningu. Szaltis neiszspasakytas, nēs turiu neszti su paļaikiausiais velniais ledus į pekļa; kad jau permier perstimpu, tai einu su velniais imtiesi (glēbiūtiesi), idant apsiszildyti (asz tik vienas isz to kraszto teēsu, bobu su visu nēra). Man besiimant, velniai mano skrandutę suplēsžē ir reikia kanecznai ļopyti, ar nebutumēte taip geri ir man surinkę geru kailiniu ļopu prisiųsti, už kę asz jums didžiai maļonus bucziau. Mano antraszas: Darbininkas Kristupu-jis, Pekļoje, per Tatamiszkius...“

Ir tam lygus yra ir kiti darbai; tiktai gęsdina pekļa, nors patys gęsdintojai nežino, kur ji yra. Baugus ļaikai ir, jei anie nesilaus, jau tikrai kad gausime rinkti ant pekļos panēkinimo kuningu.“

Gromatose į Amerika Jankus vis ir vis ragino dirbti ir dirbti dēl lietuvystēs be pailsio ir palovos. Privesiu czion, kę jis raszē tarp kitko 23 geg. 1885 m.⁸⁷: „Jus, lietuviai budami vaļnoje žiamėje (amerikoje), nelenkkite galvos nei lenkams nei ju kuningams, bet nei naujiemsiems lenkams. Jus neprivaļote per kalczią lenkiszku raudonnosiu be tikėjimo pasilikti, tegul lenkai szaukia ant jusu ir tevadin jus bedieviais ar pagonais, juk tas ju paprasta, suprantamas tai daigtas, dēlko jie tai daro: tai už tai, kad lietuvininkai jiems bažnyczias pabudavojo. Bet nesilenkkite nei priesz meszk-korius, kurie mus vargina, nedūdami mums spaudos nei rasztu, tos dumos budami, kad lietuviai visi savo reikaļu nepažįsta. Parodykite, kę galite lietuviai ant vaļnos žiamēs, ir asz nors slapta iszdūsiu kningę apie jusu tvirtybę ir leisiu į Lietuvę. Meszk-koriai, tai girdēs ir matys, ir dūs mums spaudos valnybę, tada jau Lietuva nežus; kaip buvome kitękart tvirta, sylinga tauta, taip tvirti ir sylingi vėl busime. Tik neperstokite dirbti, ant jusu darbo kybo laimē visos Lietuvos ir lietuvininku. Mēs suvaržyti valdžios ar maskolaus ar vokieczio ar sulenkėjusiu kuningu bei iszgamiau bajoru, kurie pertingę nei stervos, dar vargdienį lietuvininkę nesigēdžią užpuldinēti“ ir tt.

Paskiaus Jankus, nelikus jau „Auszros“, leidē „Garsę“, nū spalū 17 d. 1886 m. iki pabaigai 1887 m. Geru sądarbininku nēsant, žinoma, „Garsas“ nedaug darbo dēl lietuvystēs atkēlimo padarē. Vienok kaip kur patiļpo ir geras rasztas. Czion ne pro szalį bus paminēti, kad Jankus buvo padavęs misļį ant įrengimo „kūpos dainininku“ lietuviszku, kurie susitarę butu apkelavę visę Europę

dainūdami lietuviszkas dainas. Bet, žinoma, projektas ir likosi projektu, nors Paryžiaus lietuviai regisi labai tą mislį parėmė. Bet tai ir taip nelengvus butu daigtas iszpildyti, kada mės, dainu'begales turėdami, neturime sūkėju, neturime kompozitoriu, o ant gało nei musų bałsai nebandomi yra dėl sutartinio daiłaus dainavimo. Pirma reikia szitą pradinį darbą atlikti, iki pažvelgti galėtumėme tolaus į szvietą. Vienok „Garsas“, kaip mokėjo, taip stojo už lietuystę, iki ant gało, per priespaudą valdžios ir per nepritekimą piningu dėl iszdavinėjimo, turėjo palauti savo gyvenimą.

Jankus yra nų vyresnybės vokiszkos daug persekiojimu perleidęs. Jau 1885 m. rugsėjo mėnesyje raszė Mikszas taip: „Mės tėvynėje nei naktyje negauname pailsio, ir tada turime persekinėjimu bijoti nų baisiu budelberniu. Maskolijoje nors jau nesidangsto, kad mus persekinėja, ale Prusųse zokanu apsidengę muczyja. Ir dabar neseniai pakutavojo keturias nedėles vienas musu szauniuju tėvynainiu (Jankus) už tai, kad teisybę pasakė. Prusųse jei matai sudžią karcziamoje geriant, o žmones pułkais łaukiant jo tiesadarystos, jei sudžia tavę „dummer Littauer“ pavadina, tai idant tylėk, idant nekam tai neapskełbk; sziaip esi prapūłs, tavę neatleistinai tamsinczcion įstumia apdumoti, ar beėsą valė teisybę sakyti. Prokuratorius anoje provoje priesz musu tėvynainį sudžias augszta debesių iszkėlė, ju – szventomis, neužgaunamomis padarė. Sudžia „garbėje įžeistasis“ viską prisipažįsta,

87 Cituojamas M. Jankaus 1885 m. gegužės 23 d. Bitėnuose rašytas laiškas yra saugomas Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyriuje (F1–166, lap. 4–5). Palyginus tekstus matyti, kad J. Šliūpas turinį ir rašybą kiek taisė.

88 Žr. 25 išnašą.

89 Žr. 25 išnašą

90 Žr. 27 išnašą.

91 J. Šliūpas pasielgė labai neapdairiai atskleisdamas V. Bruožio asmenybę. Tai galėjo turėti įtakos didinant jo persekiojimą ir trukdant veiklai. M. Jankus buvo nuovokesis: savo tekste minėjo tik V. Bruožio kriptonimą Br. (žr. 20 paaiškinimą).

92 Jankus, Martynas. Raudonkrutinis [: liudininkų parodymais parengtas pasakojimas apie Mažojoje ir Didžiojoje Lietuvoje veikusios plėšikų gaujos vadą Joną Vaitkų-Raudonkrutinį]. Iš *Lietuviszkas „Auszros“ kalendorius ant metu 1885*. Bitėnai: Kasztu [leidėjų] M. Jankaus ir J. Mikszo, [1884], p. 25–28. Apie J. Vaitkų-Raudonkrutinį Mažosios Lietuvos

lietuviškoje spaudoje pirmasis rašė F. Kuršaitis (žr.: Keleiwis iš Karaličiaucias Broliams Lietuwininkams žinės parnešas, 1850, merčą 20, nr. 12, p. 47–48; 1853, jan. 19, nr. 3, p. 2). M. Jankus Raudonkrutinį piešė kaip maištininką, kovotoją už socialinę teisybę, galiausiai dėl persekiojimų tapusį „razbaininku“. Iš turinio matyti, kad žmonių liudijimai buvo užrašyti Aušgiriuose (*Augsztgiriuose*). Tai Prūsijos pusės pasienio kaimas, besiribojantis su Žemaitijos miškų masyvu. Jame M. Jankus pas Šilomaitį (kitur pavarde rašė *Šilumaitis*) turėjo knygnešiams skirtą draudžiamųjų leidinių sankrovą, tad kaimą ne kartą lankė.

93 Fragmentas iš eilėrašcio: Sauerwein, Georg. Iškenč lietuvininks ir atkunta. D-ras G. J. J. S. iš Gr. *Niamuno Sargas*, 1885, febr. 14, nr. 7, p. 83. Eilėraštis keletą kartą perspausdintas Mažosios Lietuvos periodikoje, taip pat J. Šliūpo redaguotame „Lietuviškajame balse“ ir jo knygoje *Lietuviszkiejie rasztai ir rasztininkai* (p.124).

kas apie jį „Niamuno .Sargo“ kalendoriuje“ paraszyta⁸⁸, stovi nei apskūstasis po sudžiu akiu, ale žydpalaikis, turėdamas gerą snukį, teisina kiek įstengdamas ir perkreipia tiesadariu galvas, kad sziejie apkvailę jam pritardami sudžią atkaltina, o teisybę sakiusjji prasudyja“ ...

Jankus tankiai raszinėjo szį bei tą į „Niamuno Sargą“, ir kartais vokiecziams visai nemėgus budavo jo rasziniai, tai kad sykį už vieną straipsnį „dėl peržengimo spaudos zokano“ jis turėjo nukentėti keturias nedėles kalėjimo⁸⁹. O jau kaippo iszdavėjas „Garso“ ir kaipo atsakantis rėdytojas tojo jis turėjo kožno numerio dėlei stoti akysna prisaikintojo advokato (Staatsanwalt); negana to, tris kartus buvo skūstas dėl žiamės iszdavimo ! vieną kartą dėl ciosorystės iszdavimo ir galausiai dėl žmoniu vienos giminės priesz kitą ant gvołto kurstymo...⁹⁰, bet dievas małonus, nėra Jankus gana gerai pramoko atsiteisinti mokinamas kytraus tame dalyke p. Dr. Brūžio⁹¹.

Be paminėtu augszcziaus rasziniu, Jankus parengė rasztelį apie „Raudonkrutinį“ (A. Kal. 1885), surinkęs žinias isz žmoniu burnos⁹². Taip-gi „Byrutės“ draugystės susiėjimūse jisai tankiai ļaiko ir ļaikė praneszimus; tai-gi žmogus dirba rasztu ir gyvu žodžiu, o ir piningu, idant Lietuva nenubaigtu skursti. Vienok isz „kiaulmiegio“ bebudinant žmones, kartais ir jam szirdis ima lusti ir abejojimu persiima pats, kada mato taip isz palengvo darbą lietuvystės einant prieszakyn. Tokiūse atsikimūse vis reiktu ir Jankui minėti dainiaus žodį:

Kad žmonės priesz mus siaucz ir siunta,
Iszkencz lietuvninks ir atkunta ...⁹³

O taip-gi minėtina yra:

Dar, dar bandykim budinti gėrybę,
O gyvus dar vadūt pagal galybę!

Teksto šaltinis: Šliūpas, Jonas. Lietuviszkiejie rasztai ir rasztininkai. Tilžė, 1890 [1891], p. 195–206).

[iteikta 2013 m. rugsėjo mėn.